

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра теорії та історії держави і права

ОГОНОВСЬКА Оксана Богданівна

**Принцип верховенства права як загальноцивілізаційний стандарт прав і
свобод /**
The rule of law as general civilized standard of rights and freedoms

спеціальність: 081 - Право
магістерська програма - Право

Магістерська робота

Виконала студентка
групи ПРМ-22
О.Б. Огоновська

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент Кравчук М. В.

Магістерську роботу допущено
до захисту:

«24» січня 2018р.

Завідувач кафедри ТІДП
_____ **М. В. Кравчук**

ТЕРНОПІЛЬ - 2018

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 108 сторінок та список використаних джерел із 80 найменувань.

Метою магістерської роботи є всебічний аналіз теоретичних положень, чинних нормативно правових актів, ґрунтовне висвітлення змісту, сутності, головних складових верховенства права, а також оцінка основних сучасних підходів стосовно його визначення, розуміння та реалізації в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері реалізації та забезпечення принципу верховенства права.

Предметом дослідження є теоретико-правові аспекти верховенства права в Україні.

Одержані висновки та їх новизна полягає у комплексному дослідженні основоположного принципу «верховенство права» в правовій системі України та країн Європейського Союзу та у положеннях, що виносяться на захист.

Ключові слова: принцип, принцип «верховенство права», принцип «верховенство закону», правова доктрина, українська судово-правова доктрина, прецедентна практика Європейського суду з прав людини.

SUMMARY

Thesis contains an introduction, 3 chapters, conclusions, and a list of sources used (80 titles). In the total amount - 108 pages.

The goal of thesis is to carry out a comprehensive analysis of the current normative legal acts, theoretical provisions, to thoroughly consider the essence of the main elements of the rule of law, as well as to study the main modern approaches to its definition and understanding in Ukraine.

Object is the current is the social relations that arise in the realm of implementation and maintenance of the rule of law principle.

The subject of research is the theoretical and legal aspects of the rule of law in Ukraine.

The resulting conclusions and innovations: are in the comprehensive research of the fundamental principle of the "rule of law" in the legal system of Ukraine and the countries of the European Union.

Key words: principle, the rule of law, legality, legal doctrine, Ukrainian judicial-legal doctrine, case law of the European Court of Human Rights.

АНОТАЦІЯ

Огоновська О. Принцип верховенства права як загально-цивілізаційний стандарт правового життя – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього рівня «магістр» за спеціальністю 081 – Право. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

У роботі здійснено всебічний аналіз змісту основоположного принципу «верховенства права» в правовій системі України та країн Європейського Союзу, досліджено українські реалії та проблеми реалізації принципу «верховенства права», охарактеризовано співвідношення принципів верховенства права і верховенства закону; сформульовано основні напрямки забезпечення реалізації принципу верховенства права в українському правовому житті.

ANNOTATION

Ohonovska O. Principle of rule of law as a general civilization standard of legal life. - Manuscript.

Research on obtaining an educational degree in the field 081 "Law" - Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

The master's thesis analyzes the content of the fundamental principle of "rule of law" in the legal system of Ukraine and the countries of the European Union, investigates Ukrainian realities and problems of the implementation of the rule of law principle, describes the correlation between the principles of rule of law and the legality; the main directions of ensuring the implementation of the rule of law in Ukrainian legal life are formulated.

Зміст

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ЗАГАЛЬНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ СТАНДАРТ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ

ЗМІСТ	Стр.
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРИНЦИПУ «ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»	
1.1 Передумови виникнення та розвитку принципу «верховенство права»	12
1.2 Основні підходи до розуміння принципу «верховенство права» у світовій та вітчизняній науці	21
1.3 Співвідношення принципів «верховенства права» та «верховенства закону»	32
Висновок до 1 розділу	38
РОЗДІЛ 2 РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ «ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА» В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД	
2.1 Практика застосування принципу «верховенства права» відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод	42
2.2 Судова доктрина «верховенства права» в українському праві	55
2.3 Застосування основоположного принципу в національному судочинстві	70
Висновок до 2 розділу	78
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРИНЦИПУ «ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА» НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	
3.1 Українські реалії та проблеми реалізації принципу «верховенства права»	82
3.2 Основні напрямки впровадження принципу «верховенства права» в українське правове життя	92
Висновок до 3 розділу	101
ВИСНОВОК ТА ПРОПОЗИЦІЇ	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі світового суспільного розвитку у значній мірі зросли правові цінності, базовим критерієм яких виступає принцип «верховенства права». Ось тому необхідно всебічно дослідити цей фундаментальний та основоположний принцип за допомогою якого відбувається побудова правової системи сучасності. Тому з'ясування змісту і суті принципу «верховенства права» та основних напрямків його реалізації в правове життя нині для України, яка формує свою власну правову систему, є надзвичайно важливо.

Відсутність всебічно розроблених теоретико-правових засад розуміння принципу «верховенства права» та чітко спланованих заходів впровадження даного принципу у правову реальність є основною перешкодою у здійсненні правових реформ в Україні, адже створює неабиякі проблеми у внутрішньодержавній юридичній практиці. Основними проблемами при розгляді даної теми, виступають реалізація Конституції України та правильне розуміння нормативно правових актів. Для вирішення цих глобальних завдань необхідно з'ясувати сутність даного принципу та чітко зрозуміти усі вимоги які впливають з нього.

Ідеї принципу «верховенства права» знаходиться в центрі дискусій науковців, правознавців, соціологів, філософів, політологів, які глобально намагаються охарактеризувати ідеал правової держави. Адже, помилкова інтерпретація принципу «верховенства права» може привести до порушення Україною міжнародних зобов'язань, що створює об'єктивну перешкоду до інтеграції українського суспільства.

Основна проблема щодо реалізації принципу «верховенства права» полягає в правильному обґрунтуванні його змісту та усвідомленні його цінності для розвитку держави та суспільства в цілому.

Метою магістерської роботи є всебічний аналіз теоретичних положень, чинних нормативно правових актів, ґрунтовне висвітлення змісту, сутності, головних складових верховенства права, а також оцінка основних

сучасних підходів стосовно його визначення, розуміння та реалізації в Україні.

Для досягнення поставленої мети в магістерській роботі необхідно вирішити такі основні завдання:

- висвітлити історико-правовий аспект становлення та розвитку принципу «верховенства права»;
- з'ясувати зміст та сутність вказаного основоположного принципу;
- всебічно оцінити нормативно-правову базу щодо забезпечення базового правового принципу;
- охарактеризувати взаємозв'язок основних принципів «верховенство права» та «верховенство закону»;
- провести аналіз правової доктрини «верховенство права» та її реалізації в українському судівництві;
- окреслити європейські погляди щодо ідей «верховенства права»;
- оцінити вплив європейського досвіду на становлення та розвиток «верховенства права» в Україні;
- визначити головні проблеми щодо реалізації принципу «верховенства права» в Україні;
- сформулювати основні напрямки забезпечення «верховенства права» в українське правове життя.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері реалізації та забезпечення принципу «верховенства права».

Предметом дослідження є теоретико-правові аспекти буття «верховенства права» в Україні.

Теоретична основа дослідження. Теоретичним підґрунтям магістерської роботи є наукові праці таких вчених, зокрема Б.І. Андрусишина, С.В. Бобровник, Д.О. Вовка, Ю.О. Волошина, М.В. Кравчука, М.І. Козюбри, О.Л. Копиленка, В.М. Корельського, А.М. Колодія, В.В. Копейчікова, А.С. Кваші, В.О. Котюка, А.Ф. Крижанівського, О.Г. Крижова, Н.М. Кристовської, Л.С. Мамут,

С. Максимова, С. Мельника, О.Г.Орловської, Ю.М. Оборотова, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілка, А. А. Пухтецької, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, А.О. Селіванова, В.Ф. Сіренка, Т. Середняк, В.М. Співака, В.В. Сухоноса, В. Тимошенко, В. Тертишника, О.О. Фаст, Ю.С. Шемшученка, А.С. Школик, С. Шевчук та інші.

Методи дослідження. Методологічною основою магістерської роботи є сукупність методів і прийомів пізнання і дослідження. Вибір методів дослідження обумовлений особливостями його об'єкта та предмета, а також метою та завданнями. У роботі використані такі методи:

Історико-правовий – надав авторці змогу характеризувати процес і події у хронологічній послідовності щодо становлення та розвитку ідей верховенства права (підрозділ 1.1);

порівняльно-правовий – використаний для окреслення специфіки розуміння «верховенства права» в європейському контексті поряд українським (підрозділи 1.2; 2.1);

діалектичний метод – застосований при розгляді поставлених автором проблем пізнання, реалізації, забезпечення «верховенства права», всі державно-правові явища висвітленні у взаємозв'язку і взаємовпливі (підрозділи 2.3; 3.1);

системно-структурний метод – використаний при дослідженні об'єктивної необхідності існування принципу «верховенства права» аналіз та оцінки цих аспектів проведені у зв'язку з різними явищами правової системи, визначенні його основні складові, загальні і специфічні риси (підрозділи 1.2; 1.3);

формально-юридичний – застосований для внесення пропозицій, спрямованих на подолання проблем розуміння і запровадження «верховенства права» в сучасній Україні, при встановленні взаємодії права і закону в контексті реалізації ідеї правової держави та аналізі норм чинного законодавства, що визначає зміст вказаного принципу (підрозділ 3.1;3.2);

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні змісту принципу «верховенства права» та його реалізації в правовій системі України.

У результаті проведеного дослідження **сформульовано наукові положення та висновки**, а саме:

По-перше, принцип «верховенство права» є базисним конституційним принципом, на якому ґрунтуються всі суспільні відносини і за допомогою якого реалізуються права і свободи людини і громадянина, тобто це надає нам можливість зрозуміти зміст важливого європейського принципу в різних його аспектах, а також застосовування в практичній діяльності, в усіх її проявах.

По-друге, «верховенство права» визначено як панування права в суспільстві, де державна влада здійснюється в межах закону, а суд, який є незалежним від інших органів державної влади, приймає законні і справедливі рішення, де пріоритет надається правам та інтересам особи.

По-третє, «верховенство права» розуміється як прояв справедливості, свободи, рівності, гуманізму та добра;

По-четверте, зазначений базовий принцип «верховенство права» розглядається як явище, яке породжує демократію та слугує основною передумовою створення правової системи і виступає загально-цивілізаційний стандарт правового життя.

По-п'яте, для розбудови демократичної і незалежної держави важливим є законодавче закріплення принципу верховенства права, який стає запорукою розвитку в суспільстві вищої справедливості, соціальної рівності та відчуття повної захищеності, адже саме цей принцип відіграє важливу роль у процесі виникнення правової держави, де «верховенство права» займає почесне місце серед інших принципів, так як він пронизує усі відносини суспільного життя і повинен братися органами державної влади за основу у здійсненні діяльності. Принцип «верховенства права» втілює в собі певні моральні ідеї про існування правової держави та гарантування його

дотримання під час виконання посадовими особами та державними органами своїх повноважень. Так як верховенство права є основоположним принципом захисту основних прав і свобод людини та громадянина, велика увага приділяється функціональним його особливостям. Тобто, чи прогресивно він впроваджується в життя, чи на достатньому рівні держава виконує свої обов'язки щодо забезпечення та реалізації інтересів особи тощо.

По-шосте, принцип «верховенства права» та «верховенства закону» дещо різні і їх не можна ототожнювати, проте вони здійснюють взаємний вплив і доповнюють один одного. «Верховенство права» стосується визначальної ролі права в організації суспільного життя. «Верховенство закону», у свою чергу, визначає порядок організації нормативних актів, їх ієрархію. Заміна принципу «верховенства права» принципом верховенства закону неприпустима. «Верховенство права» забезпечує, так би мовити, сутнісне вираження правової держави, верховенство закону – відповідність між справедливістю права і його нормативним закріпленням. Тому у встановленні співвідношення між даними принципами має бути рівновага, яка не ігнорує положення одного принципу за рахунок іншого.

Реалізація принципу «верховенства права» необхідна для розвитку правової культури, адже право має стати вирішальним фактором в діяльності органів державної влади. Тобто забезпечення основоположного принципу на території нашої держави необхідне для ефективної реалізації прав та свобод людини і громадянина. Для цього необхідні дієві програми, плани, рекомендації, які б відображали норми природного права та відповідали міжнародним стандартам.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені в роботі положення та висновки допомагають з'ясувати сутність, зміст та основні властивості принципу «верховенства права» і слугують основою застосування цих знань у практичній професійній діяльності. Крім того, матеріали магістерської роботи можуть бути використані в якості базису для здійснення подальшого

наукового дослідження з цієї проблематики. І ще, дана наукова розробка може бути використана в навчальному процесі.

Основні положення і висновки, сформульовані в магістерській роботі, **викладені авторкою у наукових публікаціях**, обговорені на конференціях.

Структура дослідження є логічно впорядкованою системою викладеного матеріалу. Робота складається із вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 108 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРИНЦИПУ

«ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

1.1 Передумови виникнення і розвитку принципу «верховенство права»

В основі функціонування правової, демократичної, соціальної та незалежної держави лежить принцип верховенства права, який має на меті забезпечення прав та свобод людини і громадянина. В нашій державі принцип верховенства права закріплений в Основному Законі – Конституції України, а саме стаття 8, де вказується, що на території України діє та визнається принцип верховенства права [1]. Тобто ідеї верховенства права закріпленні на законодавчому рівні та за допомогою цього забезпечуються основні права та свободи людини і громадянина. Для того, щоб з'ясувати передумови виникнення основоположного принципу необхідно звернутися до першопричин виникнення права.

Право виникло одночасно з державою як основний регулятор суспільних відносин у ній, яке виражається в нормативно-правових актах та є загальнообов'язковим. Отже, причинами виникнення права є потреба у врегулюванні суспільних відносин, адже норми моралі первісної громади неспроможні впорядкувати гарантовані зв'язки, обов'язкові для всієї суспільної діяльності. У зв'язку з розвитком політичного, економічного, культурного життя суспільства виникали численні конфлікти, що призводили до розшарування суспільства на протилежні верстви населення. Такий розвиток призводить до розуміння людиною, задовольняти свої потреби та при цьому не порушувати інтересів інших індивідів, жертвуючи на користь суспільства частиною своєї свободи. Такі відносини мали особистісний характер та згодом набули нормативного значення та контролювалися з боку органів влади. Таким чином, право виникло з розвитком державності, зокрема з правотворчою діяльністю (Закони XII таблиць Древнього Риму), а також виникнення судового прецеденту, що являють собою рішення органів влади, які застосовувались при розгляді аналогічних справ. Необхідно

зазначити, що виникнення права шляхом видання нормативно-правових актів формувалось лише в континентальній Європі, так наприклад в Англії право виникло внаслідок судового прецеденту, де він вважався основним джерелом права.

Передумови виникнення права полягають в наступному:

- 1) розвитком політичного, економічного, культурного, духовного життя суспільства;
- 2) виникнення соціальної свободи в індивіда;
- 3) забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина в державі;
- 4) виникнення держави та необхідність в регуляторі суспільних відносин;

На противагу традиціям і звичаям регулятором суспільних відносин стало юридичне право. Тобто становлення та розвиток права пов'язаний із виникненням економічних відносин, які дали поштовх розвитку права, для гарантування свобод кожного класу населення [74, с. 212].

Право – це складне та динамічне явище, яке пройшло історичний розвиток та досі розвивається та удосконалюється. Право – це не лише комплекс загальнообов'язкових норм санкціонованих державою, що виражають волю населення, але й складова частина самого суспільства, в межах якого воно діє та функціонує. Право наділяє суспільні відносини правовим змістом, який ґрунтуються не тільки на нормах моралі, а й на нормах права, і становлять основу людського буття. Необхідно наголосити, що право є частиною соціуму, частиною його свідомості. Це так званий елемент способу життя суспільств, за допомогою якого розвивається масова свідомість та соціальні інститути [39, с.20-57].

Є.М. Трубецький з цього приводу вказував наступне: «Право – це сукупність норм, що, з одного боку, надають, а з іншого боку, обмежують зовнішню свободу людей у їхніх взаємних стосунках». В свою чергу, П.М. Рабінович надає таке визначення досліджуваного поняття: «Право – це система загальнообов'язкових правил фізичної поведінки – соціальних норм, встановлених або санкціонованих державою, які виражають волю

домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі, а також до загально соціальних потреб і забезпечуються державою» [67, с.87].

На сьогоднішній день існує велика кількість концепцій, які по-різному характеризують походження права та за допомогою яких ми можемо відслідковувати генезис праворозуміння. Усі теорії несуть в собі певну пізнавальну цінність, адже вони формувались в різні історичні епохи, під впливом світоглядів, де були відсутні абсолютні знання про право як соціальне явище.

До таких концепцій належать: теологічна (Аврелій Августин, Фома Аквінський), теорія природного права (Конфуцій, Аристотель, Цицерон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо та ін., XVII–XVIII ст.), історична школа права (Г. Гуго, Ф. Савін'ї, Г. Пухта, XIX ст.), психологічна (Л. Петражицький, Д. Фрезер), класова або соціально-економічна (К. Маркс, Ф. Енгельс), теорія примирення (Г. Берман, Е. Аннерс), та інші

Відповідно до теологічної (Ф. Аквінський, Аврелій Августин) Бог створив право та передав людині всі знання через правителя або пророка. Відповідно до даної концепції Бог позиціонується як найвища цінність, справедливість і добро. Фома Аквінський зазначив, що підпорядкування існує і в системі законів – вічних, природних, людських, божественних. Теологічна теорія відповідала релігійній ідеології, яка панувала в епоху Середньовіччя, виправдовувала дії правителів, оскільки право вважалось божественним за природою і не могло бути результатом волі і бажань людей. Раціональні дослідження питань про походження права обмежувались рамками віри [79, с. 59].

Представниками психологічної теорії були Л. Петражицький, Д. Фрезер та інші. Ця теорія обґрунтовує виникнення права завдяки особливим властивостям, що лежать в людській психіці. Тобто це той фактор, завдяки якому відбувся розвиток суспільства. Адже людині притаманні потреби такі як наслідування, покори, усвідомлення залежності

від особи, яка спроможна керувати суспільством. Народ, в цілому, є інертною масою, який потребує постійного контролю та керівництва. Таким чином, відповідно до цієї концепції, право виникає внаслідок психологічних потреб людини та суспільства, тобто це так звана необхідність яка закладена в людській свідомості від народження [79, с. 60].

Природно-правова теорія (Томас Гоббс, Джон Локк, Жан Жак Руссо), пов'язує походження права з добром, розумом, справедливістю, гуманізмом. Тобто це ті цінності, якими наділена людина від народження. Дана теорія в своїй основі містить ідеї природного права, яка забезпечує правову діяльність держави. Ранні уявлення про зміст права та його походження сформулювали фундамент для принципів рівності та законності. Таким чином, відповідно до природно-правових вчень, право виникає внаслідок діяльності людини – ідеалу. Цим пояснюється ігнорування сучасною юриспруденцією науковий потенціал даної теорії [79, с. 59].

У свою чергу матеріалістичний підхід щодо походження права характеризується тим, що право – штучне явище, яке створене внаслідок діяльності суспільства.

Історична школа (Карл Фрідріх Савіньї, Георг Фрідріх Пухта), що виникла у ХІХ ст. у Німеччині, стояли на позиціях природного спонтанного зародження права в надрах народної свідомості. Тобто право є результатом історичної еволюції, де його ототожнюють з мовою. Законодавча діяльність лише виражає те, що давно створене народом. Таким чином, представники цієї концепції зазначають, що право лежить в основі людської свідомості і тому реформи без відома народу приречені на провал. Доцільно погодитися з тезою про те, що право — об'єктивне історичне явище, зумовлене етнокультурними чинниками. Разом із тим очевидні й прорахунки цієї школи права: перебільшення значення суспільної свідомості і недооцінка законодавця.

За твердженням вчених існує «теорія примирення (Г. Берман, Е. Аннерс) пояснювала походження права необхідністю впорядкування

відносин між родами. Вона виходила з того, що в розв'язанні конфліктів між родами було зацікавлене все первісне суспільство. Договори про примирення спочатку в усній, символічній формі уклалися за допомогою народних зборів, ради старійшин. З часом такі договори через повторення ситуації однорідного характеру поступово переросли в правила, юридичні норми (право примирення). Ця теорія хоча і заснована на історичних фактах, але є однобічною, оскільки право виникло не тільки для примирення родів, а й для регулювання різних сторін життєдіяльності суспільства, захисту особистих і загальних інтересів його членів». [79, с. 59].

На основі вище зазначеного ми можемо стверджувати, що концепції, які існують на даний час, частково доповнюють та суперечать одна одній. Завдяки цьому теорії походження права мають цінність для нас, адже надають загальне уявлення про зміст, сутність та основні властивості права. Отож, розглянувши питання щодо генезису права, слід охарактеризувати сутність принципу «верховенства права» та його застосування на практиці.

Принципи права це сукупність ідеї, поглядів, положень, які характеризують його зміст, та є універсальними, загальнообов'язковими, стабільними і взаємоузгодженими.

За твердженням М. Кравчука: «принципи є підставою права, мітяться у його змісті, виступають як орієнтири у формуванні права, відбивають сутність права та основні зв'язки, які реально існують у правовій системі. У принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Тому принципи права можна назвати стрижнем правової матерії»[37, с.205].

Тобто це так звана правова база, на основі якої функціонують та розвиваються суспільні відносини. Відповідно до вище зазначеного, можна вважати, що принцип верховенства права це панування права в суспільстві, це основний регулятор суспільних відносин. Основоположний принцип має давні витоки, починаючи ще з античних часів та вперше термін «верховенство права» вжив англійський публіцист Д. Гарінгтон, який стверджував, що неможливий розвиток правової, демократичної держави без

принципу «верховенства права», адже завдяки йому можливе становлення громадянського суспільства в державі. [24, с.31].

Сучасне розуміння поняття «верховенство права» запровадив, зокрема, британський правник конституціоналіст, професор А. В. Дайсі у своїй праці «Introduction to the Study of the Law of the Constitution» [16, с. 169]. Він зазначав, що зміст верховенства потрібно розуміти як, панування права в державі, тобто за порушення одною особою свобод іншої, завжди настане відповідальність у вигляді відповідних санкцій, та як, рівність усіх перед законом. Даний принцип відображає в собі усі права людини, які закріплені на Конституційному рівні. Таким чином, Дайсі вбачав у «верховенстві права» стримуючий фактор (але не остаточний контроль) та протипагу теоретично безмежній владі держави над особою. Для нього принцип «верховенства права» став результатом звичаєвого (твореного суддями протягом багатьох років) права (яке було не обов'язково кодифікувати у будь якій писаній конституції). Для Дайсі «верховенство права» мало три стрижневі риси. Перша: «Жодна людина не може зазнавати покарання, окрім як у випадку явного порушення закону», який повинен забезпечувати визначеність та передбачуваність, щоб ним могли керуватись громадяни при вчиненні дій чи веденні справ, і який не повинен дозволяти карати особу ретроспективно. Дайсі вважав, що «там, де має місце дискреція, (вирішення посадовою особою або державним органом будь-якого питання на власний розсуд), є простір для свавільності». Друга риса: «Жодна людина не перебуває понад законом» та «усі суспільні класи є загально підпорядкованими єдиним приписам права». Третя риса: верховенство права повинно впливати не із писаної конституції, а із «звичаєвого (витвореного суддями) права» [15, с. 170]. Ми можемо побачити, що Дайсі перший з дослідників, який сформулював визначення ідеї верховенства, яка існує і до нині. Отже, в основі принципу верховенства права лежить забезпечення прав та інтересів людини і громадянина в державі.

Ще за часів античності мислителі у своїх працях стрімко розвивали ідеї щодо поняття «верховенства права», так Цицерон у праці «Про державу» критикував державну владу, яка на його думку, була злом, адже без рівноправного розподілу прав, обов'язків, повноважень неможливий розвиток суспільства та правової держави. Так філософ зазначав, що право виникло з появою розуму, а не з моменту створення закону, адже закон повинен базуватися на праві, а не навпаки [33, с. 86-94]. Інше важливе традиційне уявлення, яке сприяло формуванню принципу «верховенства права» це віра в закон як щось дане незалежно від людської волі, як правила, які мають бути відкриті, а не встановлені. Ідея, що закон можна свідомо створювати чи змінювати, здавалася майже блюзнірською.

Історики права одностайні в тому, що в цьому сенсі всі відомі давні законодавці від Ур Намму і Хаммурапі до Солона, Лікурга і авторів римських «Дванадцяти таблиць» не передбачали створення нового закону, а просто фіксували закон таким, яким він був завжди. Згідно з середньовічними уявленнями, прийняття нового закону взагалі є неможливим, тому вся законодавча діяльність і будь-яка правова реформа сприймалися як відновлення доброго старого закону, що був спотворений. Думка про свідому правотворчу діяльність людей існувала в класичній Греції, але відносно недовгий час, а потім знову виникла лише наприкінці Середніх віків. Таке становище не є дивним, оскільки в до сучасних суспільствах нормативний порядок в основному заданий традицією або одкровенням, а законодавча функція, що здійснюється на постійній основі, є характерною рисою сучасного розвитку [63, с. 5].

На основі проведеного аналізу, слід зазначити, що право в даний період розуміється як, Добро, а держава, що не може забезпечити справедливість та рівність суспільства – Зло, яка немає поняття про сутність людини та її природні права. Античні мислителі ототожнюють розвиток держави з справедливістю, адже це головний елемент який лежить в основі права, це так званий базис, без якого право втрачає свій зміст. Дані поняття «право» та

«справедливість» взаємозалежні, адже справедливості не може існувати без права, а права без справедливості. Наступним дослідником ідей верховенства права виступає Дж. Локк. Його вчення відображають зв'язок права, держави та суспільства. Дж. Локк зазначав, що держава повинна підпорядковуватися верховенству права та забезпечувати права громадян, якими вони наділені від природи.

Розвиток верховенства права пройшло всі етапи еволюції від Античності до Нових часів. Під час кожного періоду становлення та розвитку суспільства верховенство інтерпретувалось по-різному, а саме в античні часи, право трактувалось як справедливість, частина людського буття, в середньовіччі верховенством права володіли церковні діячі, які мали великий вплив на функціонування держави. З розвитком суспільних відносин верховенство права належало королям, представникам державної влади, які здійснювали контроль суспільства. Основоположний принцип являє собою динамічне правове явище, яке постійно розвивається та набуває нових інтерпретацій дослідників різних історичних епох. У Радянські часи принцип «верховенства права» розглядали, як специфічний правовий феномен, який не завжди правильно інтерпретують, адже на даному етапі розвитку права як такого, важливим елементом у суспільних відносинах виступав зв'язок виробничої діяльності з правовими засадами. Тобто не дозволялось щоб права людини були в пріоритеті над інтересами держави. Після прийняття Конституції України 1996 року, вітчизняні науковці почали схилитись до європейських досягнень, які інтерпретували «верховенство права», як явище до якого має прагнути кожна правова, демократична держава. Його застосування та реалізація лежала в основі поставлених завдань перед органами державної влади, адже лише високорозвинена державна організація має на меті захист прав та свобод людини і громадянина. Сучасний розвиток верховенства права ми можемо пов'язувати з міжнародно-правовим визнанням принципу «верховенства права», який був закріплений в багатьох міжнародно-правових актах, а саме Ради Європи Організації Об'єднаних

Націй, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших організацій. Слід зазначити, що основоположні принципи верховенства права втілені у «Договорі про Європейський Союз», вимоги щодо дотримання принципу «верховенства права» відображені у Преамбулі та ст. 3 Статуту Ради Європи, застосування принципу «верховенства права» визнається необхідним у багатьох резолюціях та рекомендаціях Ради Європи.

Доктрина верховенства права охоплює такі найважливіші складові:

1) як спосіб унеможливлення свавільного та антидемократичного правління, а також відображає спосіб організації життя суспільства на правових засадах, на відміну від анархії;

2) як прояв природного права у сучасних правових системах (принципи справедливості, пропорційності, рівності, цілеспрямованості тощо), як основний критерій визначення неправових законів та основна гарантія справедливості державних рішень (насамперед — судових);

3) як спосіб організації належної правової системи (принцип правової визначеності, заборона неправомірної дискреції та зворотної дії нормативно-правових актів, незалежна судова влада та судовий контроль).

Таким чином, «верховенство права» являє собою конституційний принцип, який закріплений як в національному так і в зарубіжному законодавстві, адже він давно став найважливішою складовою міжнародно-правових актів, що відображають права та свободи людини і громадянина. Отже, розвиток даного принципу відбувся внаслідок прийняття міжнародно-правових актів, за допомогою яких надана найбільш повна, правильна інтерпретація та тлумачення основного змісту «верховенства права». На даному етапі становлення нашої держави, закріплення вказаного принципу набуло особливої актуальності, адже він уособлює в собі найвищі демократичні цінності, найвищий рівень справедливості суспільного життя, до яких прагне кожна країна.

1.2 Основні підходи до розуміння принципу «верховенство права» у світовій та вітчизняній науці.

На сьогодні визначення принципу «верховенства права» посідає актуальне місце в юриспруденції, адже ні зарубіжні ні вітчизняні дослідники досі не надали точного визначення цьому правовому явищу. У зв'язку з складністю та багатогранністю даного поняття науковці роками у пошуках єдиної загальної думки, яка б могла поширюватися на всі життєві ситуації. Це підтверджується, зокрема практикою Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, які неодноразово акцентували увагу щодо неоднозначності застосування ідей «верховенства права». Тобто всі намагання знайти універсальне визначення принципу «верховенства права», яке було б придатне на всі випадки життя не можливе.

В нашій державі принцип «верховенства права» завжди розглядали через призму позитивіських ідей, де основна увага приділялась штучному праву аніж праву природному. Таким чином, внаслідок зміщення розуміння поняття «верховенства» виникає нагальна потреба охарактеризувати праці зарубіжних та вітчизняних дослідників для пошуку єдиної та загальної думки, яка б надала відповідь на всі не розкриті питання щодо основоположного принципу.

Базовою ціннісною складовою розвитку демократії в Україні є принцип «верховенства права», що передбачає підпорядкованість держави та її органів правам людини, визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав та свобод людини і громадянина – головною метою державної влади [54, с 109].

Отже, розвиток демократичних відносин в Україні науковці пов'язують із реалізацією принципів правової держави, а саме з принципом «верховенства права». Основоположний принцип є показником існування ефективної системи управління будь-якої демократичної, правової країни. Він спрямований на забезпечення та реалізацію прав, свобод та законних інтересів громадян. Вказаний принцип визначається головним,

основоположним, оскільки він зосереджений на встановленні демократичних стандартів як у межах всієї правової системи, так і окремих її елементів. Виходячи із вище зазначеного, вкажемо, що метою даного підрозділу є визначення сутності та змісту принципу «верховенства права», встановлення правового обґрунтування за допомогою системи конституційно-правових засобів. Питання щодо реалізації принципу «верховенства права» розглядали ряд вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема В.Д. Бабкін, Д.О. Вовк, В.М. Гайворський, М.В. Кравчук, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун та інші науковці.

У зв'язку з численними змінами та доповненнями законодавства дане питання щодо закріплення принципу «верховенства права» вимагає додаткового дослідження. Адже, для розбудови демократичної держави та становлення в ній громадянського суспільства, реалізація «верховенства» посідає головне місце серед всіх правових принципів. Забезпечення прав людини є визначальним для подальшого розвитку суспільства.

Дана проблема, яка притаманна нашій державі очевидною. Оскільки, аналізуючи історію України можна побачити відсутність державності упродовж кількох століть. У зв'язку з цим на сьогодні є актуальним питання щодо забезпечення та реалізації принципу «верховенства права», як основоположною показника розвитку правової держави, яка б відповідала Європейським стандартам [80, с. 50]. Тому слід приділити увагу вченням зарубіжних дослідників - філософів та юристів, які трактують принцип верховенства права, як: 1) формальний, 2) субстанційний, 3) функціональний.

Перша оцінка даного принципу є те, що вона закріплена на законодавчому рівні та є загальнообов'язковою для всіх. Тобто є ряд критеріїв його дотримання, зокрема: регламентований порядок прийняття законів, єдина система судової влади, незалежність та неупередженість суддів, прийняття законів, які представляють інтереси всіх груп населення, застосування нормативно правових актів до всіх класів, соціальних груп без виключення та відсутність зворотної сили закону [40, с. 42]. Таким чином,

закріплення принципу «верховенства права» стає запорукою розвитку демократичної, правової держави і повинен братися за основу діяльності органів державної влади. У свою чергу субстанційний підхід до тлумачення принципу «верховенства права» розуміється те, що існує моральне уявлення про належну правову систему та визначається під час її реалізації, наскільки така система відповідає даному принципу. Тобто існують цінності, які характеризують його, зокрема захист від свавілля з сторони органів державної влади, заборона анархії в країні, рівність усіх незважаючи на особисті, релігійні, політичні, культурні переконання, раси чи кольору шкіри тощо. Таким чином, принцип «верховенства права» забезпечує права та обов'язки особи в державі та надає впевненість у його реалізації. На сьогоднішній день найбільша проблема для нашої сучасної держави полягає у тому що не завжди вимоги закону у повній мірі реалізуються на практиці. Тому на основі даного підходу «верховенство права» втілює в собі певні моральні ідеї про існування правової держави та гарантування їх дотримання під час виконання посадовими особами та державними органами своїх повноважень.

Функціональний підхід визначення змісту «верховенства права» полягає в ефективності виконання своїх завдань органами державної влади та посадовими особами щодо захисту законних прав та інтересів людини та громадянина [60, с. 20-21]. Тобто чи дотримується держава певного рівня при виконанні своїх обов'язків щодо реалізації та забезпечення даного принципу в житті.

Формальний, функціональний та матеріально-правовий підходи мають право на життя, адже кожен із них по-своєму розкриває зміст принципу «верховенства права», надаючи нам певних уявлень про його властивості, які в сукупності формують в свідомості українців загальне єдине визначення принципу «верховенства права». Принцип «верховенства права» розглядають як і в широкому так і у вузькому значеннях. В першому випадку, «верховенство права» складає основу організації державної влади, де,

вказаний принцип стоїть над державою, та представляє інтереси суспільства в цілому, а не окремого класу, прошарок соціуму. Таким чином, дане трактування «верховенства права» ототожнюється з правовою державою та громадянським суспільством. У вузькому розумінні принцип «верховенства права» слід характеризувати, як співвідношення права та закону, де провідну роль відіграє право. Тобто всі нормативно правові акти, які приймаються в державі, повинні гуртуватись та відповідати природному праву [61, с. 18-19].

Основний Закон – Конституція України, регламентує порядок застосування та дію принципу «верховенства права» на території нашої держави, визначаючи пріоритет «верховенства права» над «верховенством закону». Тобто на сьогодні основоположний принцип розглядають у вузькому розумінні, співвставляючи право і закону. Адже, в Конституції зазначено, що Україна є правова, суверенна, демократична, незалежна держава. Таким чином, принцип «верховенства права» забезпечує невід'ємні, природні, основні права та свободи людини і громадянина. Принцип «верховенства права», вимагає, щоб позитивне право, яке створили люди відповідало вимогам природного права, яке обмежує свавілля з сторони посадових осіб та є, так званим, фільтром для позитивного права. Для того, щоб зрозуміти зміст ідей верховенства, нам потрібно розрізнити поняття право і закону. Якщо в країні в пріоритеті закон то існування такого принципу стає не можливим, і питання щодо розвитку правової держави втрачає свою актуальність [61, с.64].

На сьогоднішній день існує багато публікацій, основною метою, яких є визначення змісту та основних властивостей принципу «верховенства права». Велика когорта вітчизняних і зарубіжних вчених інтерпретують «верховенство права» своєрідно але основний їхній твердження полягають у тому, що основоположний принцип покликаний забезпечувати всі права та свободи людини і громадянина. Тобто ідеї «верховенства права» можна ототожнювати з верховенством розуму, що втілюють в життя найбільше добро, яке може застосовуватись в державі посадовими особами. Отже,

проблема щодо розуміння змісту основоположного принципу, полягає в неправильній інтерпретації поняття «право», а, відповідно, і поняття «принцип верховенства права». Тому доцільно буде навести різні думки, сформульовані вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Так, на думку А.М. Колодія принцип «верховенства права» існує поза нормативно-правовими актами, у вигляді наявних у суспільстві справедливості, рівності, свободи. Тобто принцип «верховенства права» знаходиться у правосвідомості та є загально зрозумілим і вважається таким, що використовується для саморегулювання суспільних відносин. Автор зазначає, що діяльність державних органів повинна базуватись на принципах природного права тобто держава залежна від права, адже останній обмежує державну владу . У свою чергу О.В. Скрипнюк зазначає, що верховенство права – це ознака правової держави, яка забезпечує дотримання основних прав і свобод людини. Тобто державна влада гарантує реалізацію ідей верховенства, адже без цього, розвиток сильної країни не можливий [75, с.139]. На думку П.М. Рабіновича, принцип «верховенства права» не слід ототожнювати з принципом «верховенства закону», адже, панування закону означає верховенство правового закону, але не кожен закон є правовим. П.М. Рабінович зазначає, що принцип «верховенства закону» повинен відповідати праву і це є основним показником правової держави [67, с.341-342]. А от, С.П. Головатий дотримується такого твердження, що людина істота природна, яка з'являється на світ з наявними правами та свободами, які їй ніхто не надає і тому ніхто не може її цього позбавити. Таким чином, принцип «верховенства права» містить собі ідею природного права [21, с.85-86]. М.І. Козюбра ототожнює принцип «верховенства права» з основоположними, фундаментальними правами та свободами. Тобто автор інтерпретує ідеї верховенства як справедливість, гуманізм, добро та свобода [35, с.112]. Отже, відповідно до вище зазначеного особа від народження наділена природними права, які є невід'ємними та фундаментальними. Національне законодавство чітко регламентує порядок забезпечення прав та

свобод людини, зокрема, закон який суперечить концепції природного права, не може бути правовим законом. Панування букви закону, повинно виражати інтереси всього суспільства а не його частини та нормативно-правові акти мають відображати загальнолюдські цінності, представляючи інтереси суспільства, а не держави.

Б.М. Малишев зазначає, що принцип «верховенства права» полягає у непорушності природних прав людини. Автор підкреслює, що ідеї «верховенства права» слід розглядати у двох аспектах. По-перше, держава повинна своїми діями створювати сприятливі умови для забезпечення та реалізації прав і свобод людини. По-друге, природне право людини повинно бути пріоритетним. Тобто верховенство прав людини над правами держави, адже найвищою соціальною цінністю виступає людина, а не держава [50, с. 16-17].

Для більш детальнішого дослідження питання щодо визначення змісту та основних властивостей принципу «верховенства права». Слід звернутися до зарубіжної доктрини, та проаналізувати публікації іноземних вчених. Так представники конституційного права Е. Бредлі та Е. Квінг зазначають, що принцип «верховенства права», являє собою філософську категорію, яка відображає ставлення суспільства до правових цінностей. Тобто суспільство повинно визнавати те, що закон є основним регулятором суспільних відносин. Принцип «верховенства права» є правовою площиною, а тому органи державної влади повинні виконувати покладені на них повноваження відповідно до закону, який відповідає нормам природного права. У випадку коли дії посадових осіб виходять за межі їх компетенції, такі дії визнаються судом нікчемними. Тобто наслідком недотримання чинних нормативно-правових актів є притягнення до відповідальності у вигляді санкцій, які встановлюються незалежним судом. Наступне твердження полягає у легітимності права, тобто держава повинна приймати лише ті закони які є правовими, тобто ті які відповідають теорії природного права.

Таким чином, принцип «верховенства права» розглядається через призму справедливості, гуманізму та добра. Це так званий інструмент, за допомогою якого забезпечується демократія на території держави та відбувається реалізація основних прав, інтересів та свобод людини. Важливим фактом залишається те, що принцип «верховенства права» є юридично закріпленим, як на національному так і, на міжнародному рівнях. Зокрема рішення Конституційного Суду України від 02.11.2002 регламентує те, що ідеї «верховенства права» панують в усіх сферах суспільного життя. Зокрема рішення, які приймаються посадовими особами повинні бути пронизані переконаннями щодо справедливості, рівності, свободи та добра тощо [11]. Таким чином, Конституційний Суд України у своїх рішеннях ґрунтується на правових принципах, де основоположним, виступає принцип «верховенства права». Тобто в основі правозастосовної, правотворчої діяльності посадових органів повинні лежати - традиції, норми моралі, звичаєві норми, які є частиною справедливого правління. Необхідно зазначити, що дія принципу «верховенства права» чітко визначена в кодифікованих актах, зокрема Господарський кодекс України та Кодекс адміністративного судочинства України. Але жоден нормативно - правовий акт, як і Конституція України, не дають прямого визначення принципу «верховенства права». Тобто на сьогоднішній день в нашій державі більше береться до уваги принцип «верховенства закону», аніж «верховенство права». Доречним було б, закріплення даного принципу на законодавчому рівні, а не лише згадки про нього в правових позиціях Конституційного Суду України. Адже, правильне та єдине тлумачення принципу «верховенства права» надає змогу реалізовувати та застосовувати його ідеї для розвитку правової держави та становлення громадянського суспільства.

На доктринальному рівні принцип «верховенства права» має ряд ознак, які частково характеризують його, а саме, джерелом права є народ, тобто кожен підкоряється закону та не може знаходитись над ним. У свою чергу закон являє собою правовий припис держави, що посилається на природні

права людини. Наступна ознака полягає у прийнятті судовими органами рішень, які гуртуються не тільки на нормах закону, але і на нормах права. Тобто судові рішення повинні відповідати принципам справедливості, жодна особа не може бути притягнена до відповідальності за злочин який вона не скоїла. Третя ознака характеризується тим, що держава повинна забезпечити конституційні права та свободи особи і громадянина, зокрема право на незалежний суд, рівності незалежно від особистих переконань чи індивідуальних зовнішніх характеристик, право на вільне висловлювання своєї думки, право на інформацію про навколишнє середовище та політичний стан держави [77, с. 195].

Таким чином, забезпечення та реалізація особистих прав та свобод людини є початковим етапом становлення правової держави. Тобто це важливий показник того, що норми які відповідають за природні права людини, не лише написані на папері, але і активно забезпечуються державними органами. Також важливим елементом реалізації принципу «верховенства права» є, поділ влади на окремі гілки: законодавчу, виконавчу та судову, які функціонують на основі принципів стримувань та противаги. Л.Г. Лукаїдес у своїх працях зазначає, що ознаки принципу «верховенства права» гуртуються на практиці Європейського суду з прав людини, зокрема принцип «верховенства права» встановлює рівність усіх перед законом, незалежність та справедливість суду, охорона конституційних прав людини, відсутність свавілля з боку дій посадових осіб, правопорядок та законність в державі. Тобто в основі принципу «верховенства права» лежить справедливість, якої повинні дотримуватись органи державної влади при здійсненні своїх функцій [46, с. 28]. Право містить в собі рушійну силу, за допомогою якої відбувається розвиток суспільства. Воно регламентує рівність усіх перед законом, незалежно від певних особливостей кожного. Завдяки цьому в людей виникає віра в краще майбутнє, як для нас, так і для наших дітей, адже право це основний та єдиний спосіб захисту свобод та інтересів. Важливим є те, що за допомогою реалізації принципу

«верховенства права», в державі може існувати ефективне та справедливе правосуддя, яке функціонуватиме на благо людей а не благо посадових осіб.

Англійський фахівець адміністративного права Г. Вейд виокремлює такі ознаки принципу «верховенства права», а саме дії органів державної влади повинні здійснюватися строго до чинного законодавства, адже перевищення їх компетенції не може дозволятися в правовій державі. Наступна властивість полягає, в тому, що органи суду є незалежними від органів виконавчої влади, тому при вирішенні спорів щодо законності актів адміністративних органів, суд самостійно без зовнішнього впливу вирішує дані питання. Важливою ознакою основоположного принципу є прийняття таких нормативно-правових актів, які унеможливають органи виконавчої влади зловживати своїм становищем. Також Г. Вейд зазначає, що ніхто не може бути притягнений до відповідальності за злочин, який не встановлений законом [47, с. 25]. Таким чином, відповідно до вище зазначеного, принцип «верховенства права» являє собою, панування права над законом. Тобто пріоритет надається правам та інтересам особи аніж державі. Така ознака є фундаментальною для принципу «верховенства права», адже ідеї верховенства містять в собі прояв справедливості та добра, що дає розвиток демократії та є передумовою створення правової держави. Важливо зазначити, що принцип «верховенства права» і принцип «верховенства закону» взаємодіють та взаємозалежні. Ми не можемо розглядати лише верховенство права - адже наслідком буде всюдозволеність та свавілля з боку суспільства, та навпаки розглядаючи лише «верховенство закону» ми отримаємо несправедливі, незаконні нормативно правові акти та зловживання своїми повноваження органами державної влади. Отже, ці два правові явища не можуть існувати окремо, адже право лежить в основі закону, а закон є зовнішнім проявом права.

Слід охарактеризувати два напрямки розуміння верховенства права – школа природного та позитивного права. Вчення школи природного права гуртуються на моралі та справедливості. Для того щоб закон був легітимним

він нерозривно має взаємодіяти з нормами моралі, адже лише справедливий закон може представляти та захищати права та інтереси людини і громадянина. Тобто це такий закон який відповідає природному праву та який є основним регулятором суспільних відносин без насильницьких характеристик. Концепція природного права нерозривно пов'язує право, справедливість та норми моралі. За допомогою чого ми можемо зрозуміти зміст «верховенства права». Зокрема те, що, найвищою соціальною цінністю є людське життя, її права та свободи, саме це лежить в основі функціонування правової держави. Вказане вихідне конституційне положення надає правильне трактування «верховенства права», зокрема те, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1].

У свою чергу прихильники школи юридичного позитивізму ототожнюють державу і право, де держава виступає законом. Засновники даної концепції зазначали, що для розвитку суспільства необхідно приймати норми імперативного характеру, які б чітко розмежовували права та обов'язків людини та громадянина. Адже теорія природного права лише дає невизначеність та при реалізації суперечливість принципу «верховенства права». Ми вважаємо, що така інтерпретація права порушує природні права людини, які надані їй від народження. Свавілья з боку органів державної влади не може бути початком розвитку правової держави та громадянського суспільства. Для реалізації та забезпечення правопорядку в суспільстві необхідне зближення головних постулатів двох доктрин. Так органи державної влади та органи суду зобов'язані у своїй діяльності поєднувати два принципи «верховенство права» та «верховенство закону». Зокрема постає необхідність в обмеженні державної влади, адже основою демократії є

справедливість, відповідно до якої, цінністю в державі виступає її суспільство.

На основі вище вказаного, ми можемо стверджувати, що закріплення принципу «верховенства права» на законодавчому рівні зарубіжним державами є початком становлення його як найбільшої правової цінності, до якої повинна прагнути кожна високорозвинена країна. Тобто поєднання ідей природного права з позитивним законодавством сприяли розвитку системи міжнародного захисту органами суду, де його діяльність була спрямована на благо людини, а не держави.

Таким чином, проаналізувавши основні підходи щодо визначення поняття «верховенство права», ми не можемо сформулювати єдине та загальне твердження, яке б чітко його характеризувало. Але відповідно до вище висвітленого, ми можемо з впевненістю стверджувати, що його головною метою є забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Це так званий ідеал правової, демократичної держави в основі якої лежить справедливий закон, який відповідає концепції природного права. Адже проявом справедливості, гуманізму та добра є панування права в суспільстві, де органи державної влади здійснюють свої функції та повноваження в межах закону, а органи судової влади не зазнають зовнішнього впливу з сторони останніх. Така форма правління породжує демократію та є початковим проявом становлення правової держави та громадянського суспільства.

1.3 Співвідношення принципів «верховенства права» та «верховенства закону».

Основна ознака демократичної та правової держави полягає у визнанні принципів «верховенства права» та «верховенства закону», за допомогою яких відбувається регулювання суспільних відносин та змін останніх. Основоположні принципи сприяють належній реалізації законних прав та інтересів людини і громадянина. Правові принципи забезпечують правопорядок у суспільстві та унеможливають зловживання владою посадовими особами. Тобто для створення стабільності в державі доцільно належним чином дотримуватися норм чинного законодавства. Так, основоположні принципи закріплені в головних нормативно-правових актах, зокрема Конституція України, кодифіковані акти, рекомендації суду тощо. Необхідно зазначити, що у вище перелічених нормативних актах проголошується дія принципу верховенства права. Тобто органи державної влади, органи суду у своїй діяльності мають керуватись ідеями правових принципів верховенства права та закону.

Отже, для повного та всебічного дослідження змісту принципу «верховенства права», необхідно охарактеризувати його взаємозв'язок з принципом «верховенства закону». Адже, лише в співвідношенні цих площин, ми зможемо зрозуміти їхнє місце серед всіх правових явищ. Слід наголосити, що «верховенство права» не повинно обмежуватися рамками законності, так як воно позбавляється будь-якого самостійного сенсу, тому що держави, які характеризуються найгіршими формами авторитаризму, автоматично вважатимуться правовими, тобто такими, що будуть застосовувати принцип «верховенства права». Також, здійснення влади тільки за допомогою закону нездатне забезпечити дотримання прав людини. За цих обставин і потрібно застосовувати принцип «верховенства права». Таким чином, ці два принципи не виключають і не скасовують дію один одного, вони діють в системному взаємозв'язку один з одним. Процес розгляду «верховенства права» поза «верховенством закону» та

«верховенством Конституції» несе у собі свавілля та безвладдя з боку суспільства, і розгляд «верховенства закону» поза ідей «верховенства права» призведе до прийняття несправедливих нормативно-правових актів, які порушують права та інтереси людини і громадянина. Отож, для того щоб краще зрозуміти різницю між поняттями «верховенство права» і «верховенство закону», необхідно спочатку охарактеризувати поняття «право» і «закон».

Отже, право являє собою основний регулятор суспільних відносин, тобто це так звана міра справедливості, в основі якої лежить концепція природного права. Право є основним джерелом закону, адже в ньому відображається те, що склалося багато років назад. Натомість «закон» слід розуміти, як нормативно-правовий акт, що має найвищу юридичну силу. Тобто тлумачення принципу «верховенства закону» полягає в тому, що органи державної влади, всі члени суспільства повинні неухильно дотримуватися регламентованих норм держави. В основі створення закону лежить реалізація принципу «верховенства права», адже лише тоді, закон буде справедливим та дасть початок розвитку правової, високорозвиненої держави. Адже, право це певна система, де людина визнається найвищою соціальною цінністю, а захист її прав та інтересів є основним обов'язком державних органів, які повинні діяти в межах Конституції та законів України. «Верховенство права» означає панування права в державі, а «верховенство закону» — це неухильне його дотримання та верховенство в системі нормативно-правових актів.

Таким чином, закон є формою права, а право змістом закону. Але не слід забувати про те, що існують випадки коли зміст ширший і виходить за межі форми, тобто не все те, що прописано правом, дістає своє закріплення в законі. І навпаки, зміст може бути вузьким, адже не всі закони є правовими. Ще в Стародавньому Римі юристи розрізняли закон і право, адже закон потрібно узгоджувати з правом. Тому «верховенство права» полягає у свободі чинити або ж не чинити щось, тим часом, як верховенство закону

зобов'язує до тих чи інших дій, тобто містить в собі імперативний характер. Закон закріплює те, що є правом, і відповідно перетворює норми права на обов'язок для всіх членів суспільства. Тобто, як ми можемо побачити протягом всієї історії людства, більшість дослідників дотримувалася точки зору, яка відрізняла право і закон. Така думка розвивається і на сьогоднішній день, адже принцип верховенства права закріплений у Статуті Ради Європи, який ратифікований Україною. Наслідком такого міжнародного співробітництва є проголошення «верховенства права» Конституцією України.

Відповідно до вище зазначеного слід наголосити, що «верховенство права» та «верховенство закону» не тотожні поняття, проте вони доповнюють та взаємодіють один з одним. Адже прийняття нормативно-правових актів, які суперечать концепції природного права унеможлиблює отримання ними статусу «правові». Тобто кожен з них відіграє свою роль в організації суспільного життя. Неправильне тлумачення та розуміння цих принципів неприпустиме, адже несе у собі загрозу для всього правового життя держави, її побудови та розвитку. Ідеї «верховенства права» містять у собі якості «ідеальної держави», а «верховенство закону» покликане забезпечити їх реалізацію у формі нормативної бази. Тобто це так зване поєднання справедливості та примусу. Таким чином, між даними принципами має бути взаємозв'язок та рівновага, де положення одного доповнюють інший. При дотриманні органами державної влади, органами суду та самим громадянином одночасно двох основних принципів забезпечить оптимальних захист прав і свобод людини [25, с. 114-117; 69, с. 7-11].

Науковці стверджують, що дії щодо повного отожднення чи розмежування принципів «верховенства права» та «верховенства закону» є помилковими. Адже в чинному законодавстві може проявлятися та втілюватися лише певна частина норм права, принцип «верховенства закону» бере до уваги ієрархічний підхід щодо джерел права. Тобто він вказує на

правовий характер держави, адже визнання пріоритету законів над актами органів виконавчої влади означає дію принципу, зокрема поділу державної влади на законодавчу, виконавчу як на одну із засад функціонування правової держави та судову. Необхідно зазначити, що закріплення ідей «верховенства права» в Конституції України, яка має найвищу юридичну силу, надає нам пряму вказівку на дію принципу «верховенства закону». Так, А.П.Зайцева у своїх публікаціях наголошує, що принцип «верховенства Конституції» це складова частина «верховенства права», яка його конкретизує. У свою чергу, М.І. Козюбра, зазначає, що принцип «верховенства права» взаємозалежний з «верховенством Конституції», роздільний розгляд цих принципів неможливий, адже ідеї правової держави закріплені в основі закону, наділеного найвищою юридичною силою [36, с. 30].

«Верховенство Конституції» означає те, що всі нормативно-правові акти, які приймаються на території України повинні чітко відповідати нормам основного закону. Тобто державою регламентовані сталі межі та рамки, з якими в повній мірі повинні узгоджуватися всі нормативні акти. Так, наприклад, С.А. Авак'яна стверджує, що створена ієрархічна система, де найвищу ланку займає Конституція, тобто це означає її вищу юридичну силу по відношенню до усіх інших нормативно-правових актів. Важливо наголосити, що вона містить у собі верховенство не тільки на національному рівні, але і на міжнародній арені. Так, ст. 9 Основного Закону закріплено таке положення: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України»[1]. Тобто ратифікація норм міжнародних актів, реальна лише за одної умови, – несуперечливих характер права іноземних держав. Ми вважаємо, що це важлива умова становлення і розвитку самостійної, незалежної, демократичної та правової держави, де надається пріоритет

національному законодавству, у взаєморозумінні з міжнародними нормами права. Впровадження та реалізація даного принципу в життя здійснюється органами державної влади в процесі правозастосовної діяльності. Інструментом якої є нормативно-правові акти, які покликані контролювати та регулювати суспільні відносини за допомогою правових ідей. На сьогодні є велика кількість науковців, які роками досліджують питання щодо складової частини верховенства права – принцип «верховенства Конституції». Зокрема, М.В. Баглай стверджує, що основу та фундамент усієї правової системи утворюють – концепція природного права та Основний Закон, створюючи такі умови, де право і закон, як найцінніші правові явища, взаємодіють та взаємодоповнюють один одного та при жодних обставинах не суперечать змісту Конституції та ідеям природного права.

Отже, на основі проведеного аналізу, ми можемо твердо сказати, що в нашій правовій системі існує так звана тріада найголовніших та найважливіших принципів, які лежать в основі становлення та розбудови правової, незалежної, політично сильної та демократичної держави, де панує громадянське суспільство, в якому розквітає добро та справедливість. Тобто за допомогою основоположних принципів відбувається розвиток тої держави, де основною метою та завданням є визнання людини найвищою соціальною цінністю та закріплення її прав і свобод на рівні Конституції як Основного Закону держави, що має найвищу юридичну силу. Дані принципи є самостійними та частково доповнюють один одного, зокрема принцип «верховенства права» проявляється лише через призму букви закону; Конституція і закон є формою права, як у свою чергу право є змістом закону; принцип «верховенства закону» базується на Конституції, яка, будучи Основним Законом, становить основу для його визнання в правовій системі.

Таким чином, характерною ознакою всіх високорозвинених, демократичних країн є закріплення на законодавчому рівні принципу «верховенства права», який є одним із фундаментальних принципів правової

держави. На основі проведеного нами дослідження, необхідно зазначити, що принципи «верховенства права» і «закону» не слід ототожнювати та заперечувати ідеї цих правових категорій. Адже вони здійснюють взаємний вплив і доповнюють одна одну, що становить основу правової системи України. «Верховенство права» стосується визначальної ролі права в організації суспільного життя. «Верховенство закону», у свою чергу, визначає порядок організації нормативних актів, їх ієрархію. Необхідно наголосити, що заміна принципу «верховенства права» принципом «верховенства закону» неприпустима. Ідеї «верховенства» забезпечують, так би мовити, сутнісне вираження правової держави, «верховенство закону» – відповідність між справедливістю права і його нормативним закріпленням. Тому у встановленні співвідношення між даними принципами має бути рівновага, яка не ігнорує положення одного принципу за рахунок іншого.

Висновки до розділу 1

У результаті проведення теоретико-методологічного дослідження окресленої проблематики можемо зробити наступні висновки.

1. Право являє собою складне, структуроване та динамічне явище, яке постійно розвивається та удосконалюється; явище, що пройшло певні етапи історичного розвитку та становлення. Право – не просто абстрактна категорія, комплекс норм, що регулюють суспільні відносини, але й складова частина самого суспільства, в межах якого воно діє та функціонує. Право та суспільство – взаємозалежні та невід’ємні поняття, так як за допомогою суспільства розкриваються основні цінності права, а право надає значення цьому суспільству, наділяє суспільні відносини правовим змістом та властивостями, які ґрунтуються не тільки на нормах моралі, а й на нормах права і становлять основу людського буття.

2. Поняття «верховенство права» має багато різних інтерпретацій, кожна з яких відіграє важливу роль у дослідженні даного поняття, так як саме «верховенство права» є базисним конституційним принципом, на якому ґрунтуються всі суспільні відносини і за допомогою якого реалізуються права і свободи людини і громадянина, а отже, множинність концепцій дає нам можливість розуміння цього важливого поняття в різних його аспектах, а також застосування в практичній діяльності, в усіх її проявах. «Верховенство права» визначено як панування права в суспільстві, де державна влада здійснюється в межах закону, а суд, який є незалежним від інших органів державної влади, приймає законні і справедливі рішення, де пріоритет надається правам та інтересам особи; як прояв справедливості, гуманізму та добра; як явище, яке породжує демократію та стає основною передумовою створення правової держави.

3. Принцип «верховенства права» визначено як основоположний принцип правової держави, який ґрунтується на провідних ідеях юридичної теорії та практики і визначає підстави забезпечення та реалізації основних прав і свобод громадян, їх правове положення в суспільному розвитку держави.

4. Поняття «справедливість», «верховенство права» і «держава» тісно і нерозривно пов'язані між собою, витікають один з одного, так як справедливість – це морально-етичне поняття, яке містить в собі уявлення про сутність людини і її невід'ємні права, вимоги відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) в житті суспільства та їх соціальним становищем, між їхніми правами і обов'язками, між працею і заохоченням, злочином і покаранням. Справедливість є тим базисним елементом, який покладений в основу права, оскільки норми моралі і норми права мають такий зв'язок, який неможливо розірвати. Мораль передуює виникненню права і є початком його виникнення і розвитку. Тому без справедливості не може існувати право, а без права – справедливість, так як принцип «верховенства права» є вищим проявом справедливості. У свою чергу, держава, яка є вищою формою організації суспільства, являє собою останню ланку в цьому ланцюжку, оскільки принцип «верховенства права» практично не може бути реалізований без державних органів, їх певних способів організації і діяльності та взаємодії з іншими суб'єктами.

5. Розглянуто три основні підходи до сучасного тлумачення змісту принципу «верховенства права» і зроблено такі висновки: 1) для розбудови демократичної і незалежної держави важливим є законодавче закріплення принципу верховенства права, який стає запорукою розвитку в суспільстві вищої справедливості, соціальної рівності та відчуття повної захищеності, адже саме цей принцип відіграє важливу роль у процесі виникнення правової держави, де «верховенство права» займає почесне місце серед інших принципів, так як він пронизує усі відносини суспільного життя і повинен братися органами державної влади за основу у здійсненні діяльності; 2) не все те, що проголошується законом, реалізується на практиці і це найбільша проблема нашої сучасної держави. Тому «верховенство права» втілює в собі певні моральні ідеї про існування правової держави та гарантування його дотримання під час виконання посадовими особами та державними органами своїх повноважень; 3) так як «верховенство права» є основоположним

принципом захисту основних прав і свобод людини та громадянина, велика увага приділяється функціональним його особливостям. Тобто, чи прогресивно він впроваджується в життя, чи на достатньому рівні держава виконує свої обов'язки щодо забезпечення та реалізації інтересів особи тощо.

6. Конституція України, проголошуючи нашу державу демократичною, незалежною, суверенною і правовою, виключає тавтологічне широке розуміння «верховенства права», натомість орієнтує нас на тлумачення цього принципу у вузькому розумінні, яке передбачає вживання права у співвідношенні з законом, де «верховенство права» вважається ширшим поняттям і є вищим, ніж «верховенство закону».

7. Було здійснено дослідження принципу «верховенства права» у його співвідношенні з принципом «верховенства закону» та «верховенства Конституції» і зроблено такі висновки: 1) право і закон співвідносяться як зміст і форма, але вони не завжди збігаються, бо існують випадки, коли зміст ширший і виходить за межі форми, тобто не все те, що прописано правом, дістає своє закріплення в законі. І навпаки, зміст може бути вужчим, адже не всі закони є правовими. А отже, «верховенство права» та «верховенство закону» категорії дещо різні і їх не можна ототожнювати, проте вони здійснюють взаємний вплив і доповнюють одна одну. Верховенство права стосується визначальної ролі права в організації суспільного життя. «Верховенство закону», у свою чергу, визначає порядок організації нормативних актів, їх ієрархію. Заміна принципу «верховенства права» принципом «верховенства закону» неприпустима. «Верховенство права» забезпечує, так би мовити, сутнісне вираження правової держави, «верховенство закону» – відповідність між справедливістю права і його нормативним закріпленням. Тому у встановленні співвідношення між даними принципами має бути рівновага, яка не ігнорує положення одного принципу за рахунок іншого. Одночасна дія обох принципів забезпечить оптимальний захист прав людини; 2) верховенство Конституції означає, що вона має найвищу юридичну силу серед інших приписів нормативного характеру,

тобто всі закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі Конституції, в межах Конституції та в повній мірі їй відповідати; 3) принципи «верховенства права», «верховенства закону» та «верховенства Конституції» є самостійними принципами, але це не виключає і їхній взаємозв'язок, тому що дія принципу «верховенства права» проявляється як через норми закону, так і через норми Конституції; закон і Конституція є своєрідною формою закріплення права; принцип «верховенства закону» базується на Конституції, яка будучи Основним Законом, становить основу для його визнання в правовій системі.

РОЗДІЛ 2 РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ «ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА» В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

2.1 Практика застосування принципу «верховенства права» відповідно до Конвенції прав людини та основоположних свобод

В основі розбудови демократичної та правової держави лежить принцип «верховенства права», який забезпечує економічну та політичну стабільність в країні шляхом реалізації основоположних прав та свобод людини і громадянина. Ідеї «верховенства» покликані забезпечити правопорядок в державі, тобто заперечення та зупинення свавілля з боку органів державної влади. «Верховенство права» є одним з найголовніших конституційних принципів, адже він знайшов своє відображення в Основному законі України. Отож, його ідеї важливі та необхідні для побудови держави-ідеалу, в якій могло б розвиватися громадянське суспільство. Багато вітчизняних вчених досліджували зміст та особливості основоположного принципу «верховенства права», але досі ця проблема не достатньо вивчена, а тому потребує додаткового аналізу. Для нашого магістерського дослідження, доцільно буде всебічно та повно розглянути європейські погляди та вчення щодо даного питання.

Розвиток правових систем європейських держав докорінно змінили правову картину Європи. Всі надбання щодо правових цінностей базується на основоположному принципі — «верховенство права», який закріплений на міжнародному рівні, зокрема в Преамбулі Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, а його тлумачення здійснюється Європейським Судом з прав людини в прецедентній практиці. Потреба в справедливому захисті створила такий правовий феномен, як Європейський суд з прав людини, який покликаний забезпечувати і реалізовувати права та інтереси людини не лише на національному але і на міжнародному рівні. Україна є членом міжнародної спільноти - Ради Європи, яка стала

повноцінним учасником з моменту ратифікації в 17 липня 1997 року, Конвенції про захист основоположних прав і свобод людини 1950 р [8].

Принцип «верховенства права» являє собою багатогранне правове явище, але його основна ознака полягає в тому, що він обмежує несправедливе правління держави, тобто забороняє свавілля з боку органів державної влади. Отож, ми можемо стверджувати, що ідеї «верховенства» тотожні до таких понять як, добро, справедливість, гуманізм тощо.

Реалізація та забезпечення принципу «верховенства права», це основний ключ до вирішення нагальних потреб сучасності. Адже, тільки тоді ми зможемо досягнути того рівня, який буде відповідати всім ознакам правової держави. Необхідно зазначити, що кожна держава-учасниця Ради Європи, яка ратифікувала Конвенцію про основоположні права та свободи людини, повинна дотримуватися принципу «верховенства права», не лише на своїй території, але й на території інших країн. Тобто він формує в собі сукупність правових ідей, цінностей, які регламентовані Конвенцією та в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. До таких цінностей, які закріплені на міжнародному рівні належать:

1. Принцип правової визначеності;
2. Обмеження втручання держави в права і свободи особи;
3. Законність управління;
4. Презумпція невинуватості;
5. Правова безпека і захист довіри;
6. Право на неупереджене і справедливе правосуддя;
7. Обмеження на здійснення дискреційних повноважень тощо.

Таким чином, якщо аналізувати Конвенцію про основоположні права і свободи людини, то слід наголосити, що принцип «верховенства права» закріплений в Преамбулі абзац 5. Далі зазначається, що всі держави-учасниці, які підписали Конвенцію, є одностайними і мають єдину, загальну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права. Тому

вони повинні робити все аби забезпечити та реалізувати основоположні права люди і громадянина, які проголошені в Загальній Декларації [3].

Отож, принцип обмеження втручання держави в права і свободи особи характеризується справедливим балансом між інтересами суспільства і дотриманням основоположних та фундаментальних прав і свобод людини та громадянина. Втручання в приватне життя особи, можливе лише на підставі закону, який є справедливим та в тих межах, які чітко визначені. Недотримання цього принципу означатиме порушення норм міжнародного акту - Конвенції про основоположні права і свободи людини (Спорронг і Лоннорт проти Швеції).

Принцип юридичної визначеності є важливою складовою принципу «верховенства права», який характеризується строгою визначеністю понять та точністю закону. Тобто зміст нормативно-правових актів повинен чітко відповідати вимогам норм природного права, та не суперечити ідеям верховенства (Брумареско проти Румунії). Необхідно зазначити, що даний принцип зобов'язує державу створювати та приймати такі норми права, в яких прямо визначені умови та наслідки за скоєння тих чи інших дій, які заборонені законом. Таким чином, важливою вимогою щодо нормативно-правового акта виступає те, що закон має бути доступним особі, тобто містити в собі чіткі і зрозумілі формулювання, які б надавали самостійного вибору особи, адже розуміючи наслідки кожен вчиняє так, як вважає за потрібне. Тобто закон, має бути передбачуваним (наявна змога прогнозувати санкції його застосування). Наступна вимога — закон повинен чітко відповідати змісту принципу «верховенства права», адже лише у такому випадку, він вважатиметься справедливим, та таким, що захищає права та інтереси особи та суспільства в цілому. Ця вимога встановлюється для того, щоб кожен був захищений від свавілля з боку органів державної влади (п. 27 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Круслен проти Франції» від 24 квітня 1990 року) [17, с. 224].

Отже, Європейський суд у своїх рішеннях неодноразово посилався на принцип правової визначеності, адже він є однією з гарантій застосування правового законодавства, яке в той чи іншій мірі захищає інтереси людини і громадянина. Також необхідно зазначити, що втручання у права особи, повинно чітко передбачатися національним законодавством, у разі довільного втручання влади в права людини, порушуються норми природного права, і у свою чергу це характеризується запереченням та не визнанням принципу «верховенства права». Отож, при виконанні своїх повноважень посадові особи та органи суду завжди у своїй діяльності повинні керуватись положеннями верховенства, які уособлюють в собі ідеал державо утворення, та досягнення цього цінного правового явища забезпечує успіх для країни у внутрішніх та зовнішніх її зносинах.

Право на неупереджене та справедливе правосуддя розглядається в тому аспекті, що будь-яка особа має можливість звернутися до суду з метою захисту свого оспорюваного, порушеного права. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що під час такого процесу діє принцип рівності сторін. Така вимога ототожнюється з поняттям «справедливого балансу» між учасниками, адже для того щоб забезпечити захист приватних інтересів кожної з сторін необхідно надати розумну можливість навести свої аргументи, для захисту прав, не маючи жодної переваги. Тобто головним завданням суду є забезпечення незалежного процесу, де сторонам і справді надається реальна змога захищати свої порушені права, без так званих «привілеїв» (п. 38. у рішенні Анкерл проти Швейцарії).

Таким чином, слід зазначити, що справедливий судовий розгляд та судовий захист є одними з основних прав, які належать людині. Порушення цих прав несе у собі прояв неповаги до теорії природного права та відповідальність у вигляді санкцій, які застосовуються до порушника. Важливим є те, що посадові особи можуть гарантувати виконання рішень за результатом звернення, адже якщо буде лише забезпечена можливість звернення до судових органів, без обов'язковості виконання його рішення, то

це прямо порушує права особи, а відповідно і суперечить змісту принципу «верховенства права». Тобто право на справедливий суд втрачає сенс, і тому такі дії ставлять під сумнів авторитетність судової влади. В нашій державі, ми можемо часто спостерігати таке явище, як невиконання рішень органів суду, внаслідок цього громадяни України почали звертатися до Європейського суду з прав людини за захистом оспорюваних, невизнаних, порушених прав і свобод.

Держава повинна створювати дієві механізми щодо забезпечення та реалізації права на справедливий розгляд справи та виконання рішень органів суду. Адже це є запорукою розвитку сильної, демократичної, правової країни, яка головним своїм завданням, має, захист всіх прав і свобод людини та громадянина. Практика Європейського суду є важливим та цінним надбанням для всього людства, за допомогою якої вирішуються складні життєві ситуації, захищаючи природні права людини. Тобто пріоритет надається інтересам та свободам особи, які закріплені в Загальній Декларації та Конвенції про основоположні права і свободи. На основі вище зазначеного, ми можемо стверджувати, що завдяки рішенням Європейського суду, принцип «верховенства права» знаходить свою реалізацію, як на міжнародному, так і на національному рівнях. Завдяки цьому, громадянин може покладатися на ідеї верховенства, та мати впевненість в захисті своїх невід'ємних прав як сьогодні так і в майбутньому. Тобто фундаментальний принцип має на меті, заборону свавілля з боку органів державної влади. Принцип верховенства права це основна межа, яка забезпечує мир і стабільність в кожній державі.

Для становлення і розвитку правової та демократичної держави, нам необхідно правильно тлумачити та інтерпретувати принцип верховенства, адже правильне розуміння його змісту надасть можливість запровадження його в Україні, шляхом дотримання та захисту прав людини. На сьогоднішній день питання щодо реалізації верховенства на території нашої держави знаходиться в процесі розвитку та удосконалення, тому ми

вважаємо, що потрібно докласти неабияких зусиль для того щоб відбувалась реалізація і прийняття його державою та суспільством. Адже, до цього повинна прагнути кожна країна, яка хоче досягнути ідеалу в своєму правлінні. Як ми вже вище зазначали, правовий принцип знайшов своє відображення в Конвенції, яка є основним гарантом дотримання прав та свобод людини, у випадках якщо національне законодавство не відповідає постулатам Конвенції, то, в такому разі, спостерігається порушення з боку держави, та саме держава повинна вчинити всі необхідні дії для усунення розбіжностей між національним законом та Конвенцією[8].

Також слід розглянути принцип, обмеження на здійснення дискреційних повноважень, адже Європейський суд з прав людини неодноразово у постановлених рішеннях проти України зазначав, що надання правової дискреції у вигляді необмежених повноважень, органам державної влади, суперечить основоположному принципу правової країни — «верховенству права», без чіткого визначення обставин, за яких відповідні органи здійснюють свої функції. Отже, законом мають встановлюватися межі надання такої дискреції, і також порядок її здійснення, з урахуванням мети та завдань, які чітко визначені на законодавчому рівні. За допомогою таких заходів, можливий захист особи від такого свавільного втручання органами державної влади в приватне життя, яке охороняється Основним законом — Конституцією України (Волохи проти України).

Таким чином, у своїй прецедентній доктрині Європейський суд з прав людини формує зміст основоположного принципу «верховенства права», через вимоги, які встановлює для всіх держав-учасниць. Такими вимогами є, незалежність та неупередженість суду; забезпечення та визнання державою природних прав людини як реально дієвого закону; доступність суду; гарантування органами суду справедливого та об'єктивного розгляду справи. Україна визнала обов'язковість юрисдикції Європейського суду з прав людини та зобов'язала себе тим самим застосувати принцип «верховенства

права» у своїй національній системі права так, як витлумачив його Європейський суд.

Так, необхідно зазначити, що зміст поняття «верховенство права» Європейський суд з прав людини розкрив шляхом виокремлення основних характеристик, які були сформульовані у його рішеннях. Зокрема, визнання державною, що основною цінністю серед усіх правових явищ є природні права людини, адже ніхто не може позбавити особу цього права, яке надане їй від народження до самої смерті. Наступною ознакою є, неприпустимість затримання особи на невизначений термін, якщо воно не ґрунтується на законі чи судовому рішенні. Принцип «верховенства права» містить в собі основні блага для розвитку суспільства, а саме, рівність усіх перед законом, справедливий суд, прояв гуманізму з боку посадових органів тощо. Необхідно зазначити, що в основу ідей верховенства покладено наступне: розвиток суспільної довіри до судового органу, рівна можливість доступу до суду, наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини, обов'язковість виконання всіма органами та посадовими особами судових рішень. А також невтручання законодавчої влади у здійснення правосуддя, тобто незалежність та неупередженість суддів під час здійснення правосуддя [69, с. 8].

У свою чергу, А.А. Пухтецька запропонувала наступним чином систематизувати рішення Європейського суду з прав людини, які містять певні вимоги щодо змісту принципу «верховенства права»:

- 1.Справи та прийняті Європейським судом з прав людини рішення, що містять посилання на зміст, юридичне значення концепції та принципу «верховенства права» в узагальненому значенні (справа «S.W. проти Великобританії» від 24 червня та 27 жовтня 1995 року [69]);
- 2.Рішення Європейського суду з прав людини, де вміщено вимоги, які стосуються якості закону, щодо законного обмеження реалізації прав і свобод людини (справа «Крюслен проти Франції» від 24 квітня 1990 року [42]);

3.Рішення Європейського суду з прав людини, у яких розглянуто різні аспекти доступу до суду й справедливого судового розгляду, що забезпечує спеціальний механізм Конвенції та відповідність принципу верховенства права (справа «Хорнсбі проти Греції» від 19 березня 1997 року [43]);

4.Рішення Європейського суду з прав людини, які встановлюють межі дискреційних повноважень та вимоги щодо обмеження свавілля органів публічної влади відповідно до принципу «верховенства права» (справа «Оллсон проти Швеції» [44]);

5.Рішення Європейського суду з прав людини, що містять вимоги щодо ефективного контролю за реалізацією прав і основоположних свобод людини, гарантованих Конвенцією, та пов'язані з реалізацією принципу верховенства права (справа «Сілвер та інші») [70, с. 37-38].

Таким чином, Європейський суд з прав людини зазначає, що право повинне співпрацювати з суспільством, та навпаки. Також, він неодноразово наголошував, що для становлення та розвитку правової, демократичної, соціальної, незалежної, високорозвиненої потрібно неухильно дотримуватися всіх норм визначених в Конвенції. Адже її призначення полягає в тому, щоб розвивати та поширювати цінності та ідеали щодо демократичної країни, в громадянському суспільстві.

На основі вище зазначеного ми можемо стверджувати, що ані юристи, науковці, політологи, ні Європейський суд не можуть надати чіткого визначення змісту «верховенства права», але ми маємо право наголосити, що це основоположний, головний, фундаментальний принцип, який включає в себе найбільші правові блага, зокрема народовладдя, поділ влади, гуманізм, справедливість, демократію, законність, рівність, захист особистого, приватного життя кожного тощо. Тобто це мега принцип, який являє собою систему поглядів, ідей, переконань, інститутів, які покликані гарантувати та забезпечувати захист прав і свобод людини і громадянина. Даний принцип необхідний для нашої молоді країни, адже завдяки його реалізації, ми зможемо подолати всі перепони та проблеми, які притаманні даному періоду

розвитку нашої країни. Таким чином, ідеї «верховенства права» закріпленні як на національному так і на міжнародному рівні, зокрема:

1. міжнародні договори — стаття 3 Статуту Ради Європи, преамбула Європейської Конвенції з прав людини;
2. на конституційному рівні – в Основному законі — стаття 8 Конституція України;
3. ряд законів, які приймаються органами державної влади, зокрема, закони про Конституційний Суд України, про Центральну виборчу комісію, про службу в органах місцевого самоврядування, а також у Господарському кодексі та Кодексі адміністративного судочинства) [20, с. 2].

Отже, принцип «верховенства права» є основним міжнародним принципом відповідно до якого здійснюється державне правління. Так, необхідно зазначити, що поняття «верховенство права», з'явилося на території нашої держави, внаслідок ратифікації Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, яка стала частиною національного законодавства [32, с. 116]. А також прийняттям таких нормативно-правових актів, Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Так, ідеї «верховенства» покладають на державу, правильне його трактування та розуміння, адже від цього залежить становище в країні та в суспільстві. Тобто даний принцип зобов'язує до захисту та реалізації прав та свобод людини і громадянина.

Отже, відповідно до вище зазначеного, ми можемо стверджувати, що становлення української правової системи відбувається на основі поширення загально-правових цінностей спадку країн Європи. Ідеї щодо правової,

демократичної, справедливої держави чітко визначенні в Конвенції про основоположні права та свободи людини, а також в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Тобто це так звані основні регулятори суспільних відносин на міжнародній арені, які характеризуються об'єктивністю та незалежністю своїх дій. Ставши учасником Ради Європи, Україна повинна неухильно виконувати всі покладені на неї обов'язки, зокрема дотримання норм Конвенції, адже реалізуючи та забезпечуючи принцип «верховенства права», ми створимо високорозвинену, сильну, демократичну, незалежну, соціальну та правову державу в якій буде функціонувати громадянське суспільство. Слід зауважити, що «верховенство права» стало надбанням не тільки європейської цивілізації, адже імплементація його у вітчизняну систему відбувається й до сьогодні.

Так, наприклад, П.М. Рабінович відзначає, що «верховенство права» відіграє найважливішу та найголовнішу роль у стосунках між державою та суспільством, забезпечуючи правовий зв'язок між ними [69, с. 341]. У свою чергу М.І. Козюбра з приводу цього стверджує, що розкрити принципу «верховенства права» можливо лише за таких умов, зокрема, розрізнення права і закону; право це не тільки правове явище, але і соціальний феномен, де пріоритет надається правам людині а не державі; право завжди повинно ототожнюватися з такими цінностями, як свобода, справедливість, незалежність, рівність, гуманізм та добро, тобто «верховенство права» нерозривно розглядається з правами людини [35, с. 18]. А С.П. Головатий у свою чергу наголошує, що основоположний принцип являє собою виключно ідеї природного права, тобто відповідно до цього, людина народжується з певними правами і свободами, яких їй ніхто не дає і ніхто не має права від неї відібрати. І ці права та свободи називаються основоположними, які є невідчужуваними [21, с. 87].

Тобто такі права необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються невід'ємними і мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуючись і захищаючись державою в обсязі міжнародних стандартів. У

кожному демократичному суспільстві права людини є універсальними, невід'ємними і основними. Рада Європи в першу чергу спрямовує свою діяльність на захист цих прав через посилення європейської солідарності та гарантії поважання інтересів окремих осіб, дотримання їхніх громадянських та політичних свобод, а також соціальних, економічних та культурних прав, що має бути досягнуто завдяки ефективній системі контролю та захисту; визначення чинників, які становлять нові загрози для прав людини та людської гідності; ознайомлення громадськості з правами людини та підтримку викладання прав людини в школах, університетах та при підготовці фахівців [18, с. 189]. Таким чином, даний принцип відіграє важливу роль в становленні та розвитку держави, адже він покликаний гарантувати права та свободи людини. Його ідеї мають на меті заборону свавільної поведінки з боку органів державної влади. Тобто за допомогою правового принципу забезпечується юридична рівність кожного та захист приватного життя, власності, а також інших індивідуальних прав людини і громадянина.

А.А. Пухтецька, зазначає, що на сьогоднішній день, принцип «верховенства права», не обмежується межами національної правової системи, адже його змістом цікавиться безліч міжнародних організацій, це створює умови його стрімкого розвитку на міжнародному рівні. Даний принцип набув статусу «міжнародний», і став європейським принципом. Підтвердженням тому може бути Статут Ради Європи, де в статті 3 зазначається: «Кожен член Ради Європи обов'язково має визнати принципи «верховенства права» та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією...». Дане твердження не надає чіткого тлумачення змісту принципу «верховенства права», але ми можемо припускати, що мова йде про тісний зв'язок основоположного принципу з правами людини, які лежать в основі створення та функціонування Ради Європи.

Отож, врахування аспектів значення принципу «верховенства права» надасть можливість державі розвиватись у правильному напрямку, де демократія лежить в основі функціонування, та відбувається розвиток громадянського суспільства. Тобто внаслідок реалізації фундаментального принципу можлива подальша демократизація правової системи нашої держави, де відбувається реформування системи законодавства, вдосконалення судової влади, дотримання та забезпечення органами державної влади прав та свобод людини і громадянина. Тобто це основоположний принцип, реалізація та забезпечення якого призведе до становлення сильної, незалежної, правової та демократичної держави - ідеалу.

Цікавим є те, що Венеціанська Комісія також вирішує проблеми, пов'язані з визначенням елементів «верховенства права». Тому для розуміння змісту цього неоднозначного правового явища була підготовлена доповідь, прийнята на засіданні Комісії. В ній зазначалася, що будь-які дії посадовців, які чітко регламентовані законом, вважаються такими, що відповідають вимогам та змісту «верховенства права»[4]. Тобто Комісія стверджувала, що закон, який прийнятий посадовими особами завжди відповідає нормам природного права. Адже це пояснюється тим, що різні системи права по-своєму тлумачать зміст даного поняття, тому їх слід відмежовувати від суто формального та загального сприйняття. Комісія відзначає, що одним із складників «верховенства права» є законність, яка полягає у покладенні як на фізичних осіб, так і на представників влади, певні зобов'язання, які вони повинні не порушувати, та діяти лише у встановлений спосіб і відповідно лише в тих межах, які визначені на рівні законодавства. Тобто зміст «верховенства права» формують такі правові явища, а саме, рівність перед законом, справедливість, гуманізм, заборона свавілля, правова визначеність, це найбільші блага, які характеризують поняття, що нас цікавить [13, с. 11].

Таким чином, «верховенство права» складає загальнонаціональну, загально правову, загальнокультурну цінність, яка панує на території тої

держави, що має своїм завданням реалізацію та забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Конвенція та прецедентна практика Європейського суду, являють собою одними з найдієвіших механізмів реалізації принципу верховенства права не лише в зарубіжних країнах, але і на території України.

Отже, принцип «верховенства права» є європейським принципом, який отримав своє визнання на міжнародному рівні. Адже, кожна держава-учасниця Ради Європи, обов'язково має визнавати принцип «верховенства права», та забезпечувати права і свободи кожної особи. Так, провівши аналіз, ми можемо стверджувати, що на сьогоднішній день немає загального та єдиного твердження, яке б чітко відповідало на запитання: «Що собою являє поняття «верховенство права»?», ми не можемо надати чіткого визначення, адже дане правове явище досить багатогранне та зачіпає всі сфери суспільного буття. Нині в кожній державі питання щодо розвитку ідей «верховенства права» набули не аби якої актуальності, адже в основі даного принципу лежить розвиток правової держави, з якою рівняються на міжнародному рівні. Отже, ідеї принципу «верховенства права» нерозривно пов'язані із природними правами людини, де держава повинна брати на себе таке повноваження, як забезпечення їх та реалізація. Адже, неналежне дотримання норм природного права, посадовими особами призводить до відповідальності перед міжнародною колегією. Тобто у такому випадку, держава-учасниця Ради Європи буде відповідати відповідно до прийнятих рішень Європейського суду з прав людини. Приєднання України до Статуту Ради Європи зобов'язує нашу державу до визнання та реалізації принципу «верховенства права», захищаючи та представляючи права та інтереси людини і громадянина.

2.2 Судова доктрина «верховенства права» в українському праві

Утвердження та розвиток правової держави характеризується кардинальними змінами в усіх сферах суспільного життя. Зокрема, дане явище ми можемо спостерігати у взаємовідносинах посадових осіб з громадянським суспільством, що відбувається за допомогою конституційних принципів, важливе місце серед яких посідає принцип «верховенства права». Він є основним показником становлення та існування демократичної, незалежної, соціальної та правової країни, де пріоритет надається правам та свободам людини і громадянина. Тобто вище зазначений принцип має своїм завданням забезпечити природні права особи, які належать їй від народження. Відповідно до цього, ідеї «верховенства права» визначаються засадничими та фундаментальними у функціонуванні держави [14, с. 72]. Отже, поява «верховенства права» докорінно змінила давно усталені положення щодо становлення та розвитку держави і права. Цей шлях зародження державності, який пройшла наша країна, був складним та тернистим. Зокрема прийняття Конституції України в 1996 році стало початком кроком для розвитку демократичних цінностей у суспільстві, тобто це початок розвитку конституціоналізму. Закріплення принципу «верховенства права» в Основному Законі означає те, що Україна прагне до правового ідеалу, досягнення якого означатиме становлення і розвиток демократичної держави, де функціонуватиме громадянське суспільство. Тобто даний принцип є глибинним та пронизує всі суспільні відносини, регулюючи діяльність органів державної влади, публічної влади, соціальних груп, спільнот та громадських організацій. Ми можемо стверджувати, що «верховенство права» є одним з найпрогресивніших здобутків правової історії людства, головне завдання якого полягає у забезпеченні природних прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

На сьогоднішній день тлумачення конституційного принципу відсутнє, тобто немає єдиної, загальної думки, яка б чітко його характеризувала. Створено багато публікацій щодо даного питання, та все ж таки відсутність

єдиних положень спонукає нас додатково досліджувати зміст принципу «верховенства права». Так, можемо звернутися до практики Конституційного Суду України, який у своїх рішеннях здійснює тлумачення ідей «верховенства права». Зокрема, він зазначає, що «Верховенство права – це панування природного права в державі, суспільстві. Тобто прийняті посадовими особами нормативно-правові акти повинні бути проникнуті перед усім ідеями свободи, гуманізму, соціальної рівності та справедливості. «Верховенство права» це так званий соціальних регулятор, який вимагає від органів державної влади забезпечення та реалізацію норм моралі, традицій, звичаїв, все те, що сформовано історичним процесом, завдяки чому відбувається еволюція суспільного та правового життя. Завдяки принципу «верховенства права» суспільство має змогу досягнути високого рівня правової культури, будуючи в своїй державі громадянське суспільство. Тобто даний принцип слід ототожнювати з ідеалом, до якого повинна прагнути кожна нація, суспільство. Всі ці елементи знайшли своє відображення в Основному Законі — Конституції України, яка відповідає ідеології справедливості.

Так, Конституційний Суд України наголошує, що «верховенство права» являє собою панування права в суспільстві, тобто панування справедливого закону, який відповідає нормам природного права. Адже лише у такому випадку, ми можемо пов'язувати його з ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Він вважає, що повноцінне людське життя неможливе без вище зазначених правових явищ. Отож, принцип «верховенства права» лежить в основі функціонування Конституційного Суду України, адже при вирішенні будь-яких питань щодо захисту прав людини та при здійсненні своїх повноважень він зобов'язаний неухильно дотримуватись принципу «верховенства права». Також, слід зазначити, що основним завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України, в якій закріплений принцип «верховенства права». Тому на території нашої держави тлумаченням ідей

«верховенства права» здійснюється Конституційним Судом, який в подальшому застосовується правотворчими і правозастосовними органами, всіма суб'єктами суспільних відносин. Таким чином, «верховенство права» Конституційний Суд України трактує як панування ідеї права в суспільстві, зокрема те, що держава повинна втілювати положення природного права в закон, не маючи власного інтересу, відмінного від суспільства. Панування права характеризується пануванням рівності, справедливості, свободи та добра на території країни [11]. Тобто у трактуванні «верховенства права» Конституційного Суду України акцентовано на правовому змісті, а не формі права. В нашій магістерській роботі ми зазначали, що право це зміст, а закон це форма вираження змісту. Принцип «верховенства права» закріплений на законодавчому рівні, зокрема, (мається на увазі Конституція України (ст. 8), Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 6 Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду), закони України (наприклад, ст. 4 Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачає, що діяльність органу конституційної юрисдикції ґрунтується на «принципі верховенства права», рішення Конституційного Суду, а також міжнародно-правові документи, що стали частиною національного законодавства, не є запорукою практичного застосування цього принципу.

Отже, характеристика та аналіз змісту «верховенства права» надасть можливість здійснити подальшу демократизацію правової системи України, вдосконалити відносини між органами державної влади та суспільством в цілому; покращити діяльність та продуктивність посадових осіб; здійснити розвиток незалежного та ефективного судочинства; провести ряд реформ щодо системи законодавства України; забезпечити та гарантувати права та свободи людини і громадянина. Тобто даний принцип це фундамент, відповідно до якого здійснюється побудова правової системи в державі.

Необхідно приділити увагу публікації судді Конституційного Суду України, в якій він намагається надати власне визначення поняття «принцип

верховенства права». Він наголошує, що «верховенство права» являє собою систему захисту прав і свобод людини, як у свою чергу доктрина «верховенства права» – це дослідження щодо механізму захисту прав людини [33, с. 85]. У свою чергу С. П. Головатий зазначає, що якщо «верховенство права» це механізм, то яка тоді роль інститутів у сфері захисту прав людини (адвокатура, судочинство тощо). Тобто як слід співвідносити ці два механізми так, щоб вони не суперечили один одному [22, с. 212]. Отже, кожен автор інтерпретує зміст та основні властивості «верховенства права» по-різному, і тому дане питання є досить актуальним на сьогоднішній день, адже від цього прямо залежить становлення та розвиток нашої держави. Тобто пошук єдиної істини щодо ідей «верховенства права», відіграє важливу роль в дослідницькій, науковій, політичній діяльності.

Це вказує на те, що між науковцями, філософами, політиками роками точиться дискусія, де немає правих та неправих, адже всі здобуті на сьогодні знання лише доповнюють один одного, та складають загальне уявлення про це багатогранне правове явище. Б. Таманга висловлюється так, принцип «верховенства права» є політичним ідеалом, який пронизує всі правові системи демократичної держави, адже лише в легітимізованих країнах може діяти та забезпечуватися таке явище, як ідеї верховенства права.

Отож, одним з проявів демократичної держави є справедливе правосуддя, яке є гарантією та механізмом захисту прав і свобод людини та громадянина. Природні права людини вважаються основною цінністю, тому потрібно створювати усі умови для належного їх захисту та охорони. Право на справедливий суд є одним з найголовніших природних прав, які містить в собі механізм захисту всі інших прав. Так, відповідно до Конвенції про основоположні права людини і громадянина, зокрема стаття 6 регламентує право кожного на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку, належним і безстороннім судом, у формі встановленій чинним законодавством. Також, відповідно до цієї норми, ми можемо стверджувати, що обвинувачений наділяється такими правами, зокрема: бути

проінформованим про характер і причини обвинувачення; мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника; допитувати свідків обвинувачення та захисту [2]. Тобто Конвенція забезпечує реалізацію принципу верховенства права під час здійснення правосуддя, дотримуючись та забезпечуючи природні права людини. В нормативно-правових актах, які закріплені як на національному так і на міжнародному рівні, діє принцип справедливого судового розгляду, недотримання його призведе до втрати державою статусу «правової». Дане явище досліджує велика кількість науковців, але думки щодо права на справедливий суд різняться. Ми можемо сказати, що судовий розгляд, у контексті здійснення правосуддя Європейським Судом з прав людини полягає у здійсненні ним визначених Конвенцією, відповідними Протоколами до неї та Регламентом Суду послідовних дій щодо розгляду й вирішення по суті справи, переданої на його розгляд і яка належить до його компетенції. При цьому не потрібно забувати, що стаття 6 Конвенції характеризується тим, що здійснення судочинства на національному рівні має, або принаймні має мати свою основну, визначальну ознаку, а саме — ознаку справедливості. Тобто головне завдання Європейського суду з прав людини полягає у відновленні та запровадженні такої правової категорії, як справедливість та незалежність правосуддя в кожній країні, яка ратифікувала Конвенцію. Здійснення справедливого правосуддя характеризується неупередженістю, незалежністю, об'єктивністю та всебічним оглядом справи по суті. Тобто судді при реалізації своїх повноважень повинні керуватися нормами права та внутрішніми переконаннями, які не суперечать концепції природного права. Тобто національний суд повинен чесно визнавати чийсь переваги правоти. Вчиненні дії повинні каратися відповідно до чинного законодавства, та кожен хто являється правопорушником має понести відповідальність у вигляді санкцій. Діяльність суду має відповідати не тільки нормам закону, але і нормам моралі, звичаї, традиції тобто нормам природного права. В

цьому, власне і полягає твердження щодо справедливого суду. Тобто це так зване співвідношення між дією і відплатою за неї, злочином і покаранням. З позитивіських поглядів, справедливість розглядають, як частина права, яка забезпечує свободи та інтереси людини, при цьому встановлюючи відповідальність за освоєні протиправні дії. На думку Ю. А. Тобто, є такі основні ознаки справедливості, зокрема, пропорційне співвідношення між злочином і покаранням; рівність всіх перед законом; чесність; неупередженість; порядність; діяльність органів державної влади та органів суду повинна відповідати нормам моралі та правовим нормам. Таким чином, термін «справедливий» в контексті судового провадження можна розуміти як незалежний, неупереджений, об'єктивний розгляд справи, що у рівній мірі відповідає нормативним приписам та враховує інтереси і права всіх учасників провадження. На сьогоднішній день існують такі правові позиції, що сформовані судами України на підставі принципу «верховенства права» і дійсно свідчать про його сприймання судами нашої держави, як такого, що відіграє регулятивну роль. Наприклад, Верховний Суд України надав можливість оскарження рішень третейських судів особами, які не є сторонами третейської угоди і учасниками третейського розгляду. Тобто це є першим проявом ідей «верховенства права», що має наслідком, становлення демократичної країни. Також слід зазначити, що людині надано право безпосередньо звертатися до суду з метою захисту своїх прав в таких умовах, як не достатня визначеність чинного законодавства. Так, Верховний Суд України, наголошує, що особа, яка є постраждалою може звернутися до боржника з претензією, телеграмою щодо вимоги відновлення своїх прав, а також існує інший шлях відновлення своїх порушених прав, а саме, шляхом пред'явлення через суд вимоги у визначеній законом процесуальній формі позову.

Обмеження права заявника щодо судового захисту шляхом відмови у прийнятті позову прямо суперечитиме змісту «верховенства права». Адже, органи судової влади мають своїм обов'язком захищати та представляти

права і свободи людини, яка є постраждалою та потребує допомоги з боку держави. Аналізуючи судову практику України, ми можемо стверджувати, що навіть на рівнях вищих інстанцій виникають колізії щодо застосування та забезпечення принципу «верховенства права», як правило все відбувається у спрощеній формі, та здійснюється формальне посилення на конституційний принцип, коли звернення до нього не впливає на вирішення справи по суті.

Цікавим є те, що при вирішенні окремих питань, національна судова система звертається до прецедентної практики Європейського суду з прав людини, в якій розкриваються необхідні вимоги, щодо принципу «верховенства права», проте на самостійне формулювання даного правового явища наше судочинство не наважується. Органи суду України не створюють відповідні вимоги, які б складала зміст принципу верховенства права, а лише посилаються на рішення ЄСПЛ. Проблема українського судочинства полягає в наступному, а саме, прийнятті рішення суддів характеризуються тим, що принцип «верховенства права» всупереч своїй суті використовується для обґрунтування можливості відступу від принципу законності в діяльності органів публічної влади. Такі дії національних органів призводять до недовіри суспільства до системи правосуддя, тобто внаслідок цього людина розуміє, що не може довіритися органам суду, адже у своїй діяльності вони не керуються змістом конституційного принципу — «верховенства права». Таке становище унеможливує становлення та стабільний розвиток ідей верховенства права на території нашої держави. Отож, на сьогоднішній день застосування та реалізація принципу «верховенства права» органами суду стоїть під великим знаком запитання, адже, його застосування здійснюється у формальному порядку. Закріплення ідей «верховенства права» на законодавчому рівні недостатньо для побудови правової та демократичної держави. Суспільству необхідно змінити свою позицію щодо розвитку правової системи сучасності, адже від цього залежить майбутнє нашої країни. Отже, «верховенство права» означає те, що не держава утворює право, а право є головною умовою існування держави. Антиподом

верховенства права виступає свавілля з боку органів державної влади, яке призводить не тільки до порушення основних прав та інтересів громадян, але й до неможливості існування в такому просторі правових інститутів. Тобто держава в своєму функціонуванні обмежена не тільки нормами закону, але і нормами права, яке існує незалежно від її розсуду. Теорія природного права покликана захищати та гарантувати свободи кожного громадянина. Тому, діяльність судових органів повинна ґрунтуватися на принципах верховенства права, гласності, незалежності, колегіальності, рівноправстві суддів, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ними рішень. Адже, як відомо, сучасний стан національного законодавства бажає кращого, зокрема багато колізій виникає при розгляді нормативно-правових актів в яких закріплений даний принцип. На жаль в більшості нормативно-правових актів немає навіть згадки про даний принцип, говориться лише про неухильне дотримання Конституції України та законів України. Але останнє не замінює принцип верховенства права, оскільки, як ми вже наголошували, що не всі закони являються правовими, такими які відображають зміст та ідеї верховенства права. Більшість з них тим чи іншим чином порушують права та інтереси людини або ж не в повному обсязі забезпечують та відображають природні права громадянина. Таке явище призводить до прогалин в законодавстві, що унеможлиблює ефективне регулювання суспільних відносин та розвиток правової держави в цілому.

Таким чином, на основі вище зазначеного, ми можемо стверджувати, що Україна рухається шляхом впровадження та закріплення принципу «верховенства права». А якщо, брати до уваги національне судочинство, то слід наголосити, що досі не існує усталеної судової практики застосування принципу верховенства права. Тому, на думку науковців, саме цей принцип вимагає детального та точного регламентування у всіх сферах суспільного життя з метою недопущення нівелювання прав людини. Ідеї «верховенства права» характеризуються тим, що кожна особа – фізична або юридична – є суб'єктом права. А також, кожен повинен мати можливість знати свої права

та обов'язки відповідно до норм чинного закону. Тому, для ефективного дотримання кожною особою закону, необхідне здійснення контролю з боку органів судової влади, які у своїй діяльності повинні бути незалежними та неупередженими.

Так у статті 6 Кодексу адміністративного судочинства прямо передбачено наступне: «При розгляді та вирішенні справи, суд зобов'язаний керуватися принципом верховенства права, відповідно до якого, права людини та її інтереси вважаються найвищою соціальною цінністю, а також характеризують зміст і спрямованість діяльності держави; національні суди під час прийняття рішення повинні застосовувати принцип «верховенства права» з урахуванням прецедентної практики Європейського суду з прав людини; Звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [9]. Отож, відповідно до вище зазначеної статті, ми можемо стверджувати, що «верховенство права» передбачає забезпечення та гарантування свободи правовим порядком, який чітко регламентований, тобто дії які здійснюються суб'єктами права, повинні відповідати законам. Адже, за порушення норм чинного законодавства як посадовими особами, так і громадянином передбачає притягнення до відповідальності із застосуванням санкцій. Тому зміст принципу «верховенства права» чітко вказує на існування справедливості в будь-якій країні.

Щодо діяльності Конституційного Суду України, то слід наголосити, що він повинен забезпечувати і утверджувати принцип «верховенства права», не допускаючи подвійних стандартів у його застосуванні. Конституційний Суд України при реалізації своїх повноважень застосовує принципи, які є складовими принципу «верховенства права», зокрема принцип конституційності та принцип пріоритету (верховенства) закону в системі інших нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання найважливіших суспільних відносин. Щодо «верховенства закону», то Суд наголошує, що є виключний перелік питань, які чітко мають

регулюватися законом, тобто ті, що мають імперативний характер, але при цьому їх норми відповідають та не суперечать нормам природного права. До зазначених питань належать, зокрема, організація діяльності Верховної Ради України. Так, на підставі такого тлумачення, Суд визнав неконституційним Регламент Верховної Ради України, прийнятий у формі постанови, внаслідок чого, він був прийнятий у формі закону, і таким чином, Конституційний Суд України забезпечив дію принципу верховенства права [72, с. 13]. Також, слід наголосити, що реалізація Україною принципу верховенства права залежить від співпраці нашої держави з Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанська Комісія), підготовка пропозицій щодо врахування її висновків та рекомендацій. В одній із доповідей Венеціанської Комісії «Про верховенство права» на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року, аналізується також сутність верховенства права з точки зору позитивного права як на міжнародному, так і національному рівнях. Так, Комітет міністрів Ради Європи, посилаючись на ряд документів, які безпосередньо пов'язані з даною концепцією, зазначив, що положення, які існують на сьогодні не можуть бути достатніми для того щоб скласти зміст даного правового принципу, тобто та кількість міжнародних актів, які існують на сьогоднішній день не можуть дати чітке, єдине та загальне визначення принципу «верховенства права». Отже, діяльність міністрів Ради Європи направлена на реалізацію принципу «верховенства права» в кожній державі - учасниці РЄ. Ідеї «верховенства права» включають в себе такі складові, зокрема, заборона свавілля, рівність всіх перед законом, соціальна справедливість, право на отримання компенсації на основі рішень, прийнятих незалежними судами у відкритих судових процесах [3]. Тобто принцип верховенства права це всезагальне благо, яке має на меті забезпечити та гарантувати природні права людини і громадянина. Це так званий правовий ідеал, досягнення якого призведе до розвитку демократичної держави, де функціонуватиме громадянське суспільство.

Таким чином, принцип «верховенства права» є одним із найважливіших європейських принципів та головною засадою європейського права. Так, навіть до нормативно-правових актів України поняття «верховенство права» увійшло з Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, яка в результаті ратифікації Верховною Радою України стала частиною національного законодавства, а також з ряду міжнародних договорів, учасником яких є Україна [32, с. 116].

Отже, відповідно до вище зазначеного, ми можемо зробити висновок, що застосування принципу «верховенства права» органами суду під час прийняття рішень, відіграє важливу роль у становленні правової держави. Адже, забезпечення прав та свобод людини і громадянина під час здійснення правосуддя є основним елементом розвитку демократизму. Так, «верховенство права» ототожнюють з проявом справедливості, тому доцільно буде зауважити, що саме від органів суду залежить становлення та реалізація ідей «верховенства права». Науковці дотримуються такої думки, що справедливість сама по собі не може бути регулятором суспільних відносин, тому і виникає необхідність в її забезпеченні судами України. Так, наприклад, у випадку, якщо суддя дійшов до висновку, що певний закон є несправедливим (застарілим), посилаючись на положення правового принципу верховенства права, то він не повинен застосовувати його при вирішенні справи по суті. У такому випадку, суддя зобов'язаний керуватись нормами права, для відновлення порушеного права. Ми вважаємо, що лише при такому здійсненні правосуддя можлива повна реалізація принципу «верховенства права», тобто органи суду повинні дотримуватися норм права, які б відповідали приписам природного права. Тобто лише у такому випадку принцип «верховенства права» буде наповнений реальним змістом, а відповідно і втілений в життя. Отож, серед гарантій проти зловживання судом принципу «верховенства права» є оскарження судового рішення в суді вищої інстанції, тобто ми можемо стверджувати, що у такій формі забезпечується даний правовий принцип на території нашої держави.

Наступною формою забезпечення принципу «верховенства права» є діяльність Конституційного Суду України, який уповноважений приймати рішення та робити висновки щодо конституційності нормативно-правових актів, прийнятих органами державної влади, зокрема, Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України тощо. Тобто Суд уповноважений перевіряти відповідність закону та підзаконного нормативно-правового акта Основному Закону — Конституції України, що має найвищу юридичну силу. Отже, розвиток принципу «верховенства права» є надзвичайно важливим для становлення демократичної та правової держави в Україні. Його реалізація передусім полягає в прийнятті законів, зміст яких є правовим та справедливим, які б відповідали реаліям сьогодення, та за допомогою який відбувався розвиток основних прав і свобод людини і суспільства в цілому.

Слід зауважити, що незалежність судової влади є важливою складовою становлення демократичного суспільства, адже вільне суспільство існує до того часу поки в ньому панує право, яке пов'язує з одного боку тих хто здійснює управління, та тих щодо кого здійснюється управління. Право повинно бути таким, яке б в неупередженій формі здійснювало захист всіх прошарків населення, надаючи однакові можливості забезпечення своїх свобод кожній людині. «Верховенство права» закріплене на законодавчому рівні, але це лише формальний його прояв. Цього не достатньо для реалізації його ідей, адже зрозумівши органами державної влади, суспільством в цілому зміст принцип «верховенства права», можливе його становлення як реально діючого правового явища. Тобто ідеї «верховенства» мають формальний зміст, розкриття яких прямо залежить від органів судової влади, яка повинна не тільки забезпечувати його втілення але і реалізовувати свої повноваження у відповідності до основоположного принципу «верховенства права».

Враховуючи вище зазначене, слід наголосити, що конституційний принцип «верховенства права» відіграє колосальну роль в судовій практиці

на кожному етапі становлення держави. Під час здійснення правосуддя, судді мають розглядати це явище, як фундамент всієї правової системи. Тобто це так звана основа всієї будівлі, міцність якої залежить від стану фундаменту. Втілення принципу «верховенства права» судами України здійснюється шляхом формального посилення на певні його ідеї. Тобто досить часто це відбувається з метою внесення додаткової аргументації щодо захисту своєї правової позиції. Тобто це створює штучність таких посилень, і з однієї сторони не завдає школи ідеям «верховенства права», а навпаки, показує рівень правосвідомості суду при зверненні до ідей основоположного принципу. Але з іншої сторони, ми можемо спостерігати те, що він проявляється у формальній, штучній формі, де згадка про нього являє собою так званий ритуал, наслідком якого, є формування в свідомості людини уявлення про не важливість його застосування у рішеннях органів суду. Наступним негативним фактором ставлення національного судочинства до ідей принципу «верховенства права» є те, що при вирішенні справ судові інстанції лише посилаються на прецедентну практику Європейського суду з прав людини, а самі не ризикують тлумачити принцип верховенства права, визначаючи його зміст та основні властивості. Цікавим є те, що у випадку відсутності в законодавстві певних положень створюють прогалини, які можна заповнити лише через звернення до конституційного принципу верховенства права. Тому у такому випадку, основоположний принцип застосовується лише внаслідок виправдання відходу від принципу «верховенства закону», але не слід забувати, що принцип законності є невід'ємною частиною самого принципу «верховенства права». Яскравим прикладом такого є, справи, які були розглянуті Вищим Адміністративним судом України, зокрема, із приводу повноваження виборчих комісій не визнавати результати виборів на певних виборчих дільницях, тобто це кваліфікується як прогалина в законодавстві. Відповідно до цього, ВАСУ наголосив, що суб'єкти владних повноважень наділені такими повноваженнями щодо застосування принципу «верховенства права», навіть

у випадку відсутності таких умов з чинному законодавстві, тобто у діяльності щодо виборчих процедур. Це призвело до того, що виборча комісія мала право не встановлювати результати виборів, посилаючись на рішення ВАСУ щодо неможливості достовірного встановлення результатів голосування.

Таким чином, прерогатива виключно судових органів влади полягає у тому, що саме вони можуть відмовитись від застосування чинного нормативно-правового акта з мотивів його невідповідності основоположним принципам права і вирішити справу на основі тільки принципів права. Як у свою чергу органи державної влади, повинні діяти лише на підставі закону та в межах своїх повноважень, що передбачені Конституцією та законами України. Тобто органи публічної влади не можуть на власний розсуд відмовитися від дотримання норм чинного законодавства. Лише у випадках визнання нормативно-правового акта несправедливим, або визнання його нікчемним, або таким що не повинно породжувати юридичні наслідки можливий відхід від реалізації таких норм у свої діяльності посадовими особами. Отже, аналіз судової практики України свідчить, що суди, навіть на рівні вищих судових інстанцій, переважно обмежуються тільки формальним посиленням на принцип верховенства права, коли звернення до нього не впливає на вирішення справи по суті. В окремих справах суди звертаються до практики Європейського суду з прав людини, в якій розкриваються ті чи інші вимоги, що виводяться із змісту принципу «верховенства права», проте на самостійне формулювання відповідних вимог, які б доповнили характеристику змісту верховенства права, не наважуються. Справи, в яких звернення до принципу «верховенства права» мало вирішальне значення, є поодинокими прикладами. Більш представленими в судовій практиці України є рішення судів, у яких принцип верховенства права всупереч своїй суті використовується для обґрунтування можливості відступу від принципу «законності» в діяльності органів публічної влади. Такий стан речей призводить до недовіри суспільства до системи здійснення правосуддя, що, у

свою чергу, робить неможливим утвердження принципу верховенства права в державі.

Таким чином, «верховенство права» – це сукупність найважливіших соціальних і правових цінностей, отриманих внаслідок суспільного розвитку, які є важливими та необхідними для забезпечення гідного життя, розвитку особистості, для того, щоб вона відчувала себе повноправним членом громадянського суспільства. «Верховенство права», можна виразити за допомогою наступного, зокрема, він покликаний забезпечувати права та свободи людини і громадянина; правовий принцип це соціальна і юридична рівність усіх незалежно від особистісних характеристик кожного, зокрема, майнового статусу, релігійних, політичних переконань, національної приналежності тощо; це презумція невинуватості, тобто особа вважається невинною доки її винна не буде доведена судом; це судова система захисту та забезпечення права та свобод людини і громадянина. Також, принцип «верховенства права» містить у собі найважливіші та найбільші блага для становлення правової, демократичної держави в Україні, де пануватиме громадянське суспільство, зокрема, справедливість, гуманізм, рівність, правове добре. Принцип «верховенства права» означає, що не держава утворює право, а право є умовою існування держави. У випадку наявного свавілля з боку органів державної влади, це призводить до порушення основних прав та інтересів громадян, де правові інститути не мають можливості існувати та розвиватися. Тобто держава при реалізації своїх повноважень повинна неухильно дотримуватися природних прав людини та суперечити їх забезпеченню.

2.3 Застосування основоположного принципу в національному судочинстві.

Принцип «верховенства права» лежить в основі розбудови конституційно-правової демократичної держави. Він покликаний забезпечити економічну стабільність, підвищити соціальні цінності та гарантувати реалізацію основних прав та свобод людини і громадянина. Принцип «верховенства права» посідає основне місце серед всіх правових принципів, та є необхідним для подальшого розвитку правової системи в Україні. Ідеї «верховенства права» знайшли своє закріплення як на національному, так і на міжнародному рівнях, зокрема нас цікавить проблема забезпечення та реалізація «верховенства права» в адміністративному судочинстві. Доцільно буде охарактеризувати статтю 8, Кодексу адміністративного судочинства, яка характеризується наступним:

1. Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

2. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

3. Звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

4. Забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини» [9].

Аналізуючи вище зазначену статтю, ми можемо наголосити, що принцип «верховенства права» передбачає забезпечення прав та свободи правовим порядком, дії які здійснюються всіма суб'єктами права повинні відповідати нормам чинного законодавства та не суперечити їм, тобто це норм імперативного характеру, яка зобов'язує до тих чи інших дій. Слід наголосити, що право створює державу, та відповідно до норм права держава

здійснює свої владні повноваження. Адже заперечення та недодержання принципу «верховенства права» призводить до свавілля, порушуючи основні права та свободи людини і громадянина. Таким чином, державна влада обмежується не тільки законодавчою базою, але і нормами права, де основою є природне право, або ж природне право кожної людини.

Так, відповідно до норм природного права, судді, реалізуючи свої повноваження, завжди повинні керуватися ідеями «верховенства права», який являє собою найбільше правове благо, що гарантує право кожного на належний судовий захист та довіри до суду. Верховенство права закріплено у статті 8 Конституції України як загально правовий принцип. За змістом це один із най багатогранніших правових принципів. У Конституції не подано його визначення. Просто зазначено: В Україні визнається і діє принцип «верховенства права» [1].

Отже, даний принцип, має важливе значення для судової влади, що має на меті досягнення справедливості під час здійснення правосуддя. Справедливим повинен бути як судовий процес, так і результат судочинства. Ідеї «верховенства» мають особливо важливе значення в адміністративному судочинстві, адже предметом його розгляду часто є правові акти.

На жаль, сьогодні в нашій державі відсутня усталена судова практика прямого застосування принципу «верховенства права». Так як і відсутнє загальне, єдине його розуміння. Дослідники намагаються знайти уніфіковане визначення даного поняття, та потрібно наголосити, що це намагання може призвести до обмеження його змісту а і відповідно до обмеження його дії. Як вище згадувалося, у КАСУ здійснено спробу дати визначення його змісту, зокрема те, що під час вирішення справи по суті національний суд повинен керуватися принципом «верховенства права»; відповідно до ідей «верховенства права», найвищими соціальними цінностями визнаються людина, її права та свободи, які є не порушеними та ніхто не може її цього позбавити. Така ж сама норма зазначена в основному Законі України, а саме стаття 3, яка визначає права людини першочерговими і вищими щодо

інтересів держави. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю[1]. Очевидно, що таке визначення не може повно охарактеризувати зміст «верховенства права», але за допомогою вище зазначеної норми, ми можемо зрозуміти суть діяльності адміністративного судочинства, та критерій для судового контролю за діяльністю публічної адміністрації.

Капля О наголошує, що суди не бажають застосовувати принцип «верховенства права», оскільки не мають бажання брати на себе відповідальність за відхилення від закону заради справедливості, що виражена у забезпечення прав та свобод людини і громадянина, і таким чином вступати у протиріччя з адміністративними суб'єктами [31, с. 128].

Таким чином, принцип «верховенства права» являє собою сукупність ідеї, положень, засад, які ґрунтуються на природніх правах людини, та що є дуже важливим – її автономії відносно держави. Реалізація таких вимог повинна втілюватися у діяльності всіх гілок влади, але останнє слово завжди залишається за судовою владою. Слід наголосити, що найбільш різнобічне тлумачення принципу «верховенства права» дається в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, який діє відповідно до норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У преамбулі даної Конвенції «верховенство права» визнається як принцип, міжнародного характеру, адже об'єднує країни-учасниці Ради Європи. Тобто при прийнятті своїх рішень Європейський суд з прав людини завжди посилається на основоположний принцип, який покликаний забезпечувати права та свободи людини і громадянина. Ставши учасницею ради Європи Україна взяла на себе обов'язки дотримуватися норм Конвенції, та визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Тому національні суди нашої держави, застосовують принцип «верховенства права» відповідно до практики Європейського суду з прав людини. Адже, Європейський суд тлумачить та розкриває зміст та основні властивості принципу «верховенства

права», шляхом встановлення вимог, які виводяться з цього принципу. Наприклад, вимога про якість законодавчих актів. Під поняттям закону тут розуміється правова норма, яка повинна бути відкритою, доступною, тобто такою, яку б кожен міг зрозуміти. Норма повинна містити чіткі вимоги та визначені санкції. Що надає особі регулювати свою поведінку самостійно чи за допомогою юридичної консультації з компетентною людиною. Також, законом має бути передбачувати ним, таким який дозволяє передбачити наслідки його застосування. І що є важливим, це те, що нормативно-правовий акт повинен чітко відповідати та не суперечити нормам природного права, ідеям верховенства права. Закон має з достатньою чіткістю встановлювати межі дискреційних повноважень, наданих органам влади, та спосіб їх здійснення. Це необхідно для того, щоб кожен відчував захищеність з боку держави від свавільної адміністрації. Таким чином, у цьому полягає ще одна вимога, яка встановлюється європейським судом – захист від свавілля. Тобто втручання публічних органів у права людини повинно чітко регулюватися та контролюватися. Повинен бути судовий контроль на території країни, адже лише він може найкращим чином забезпечити незалежність, безсторонність правової процедури. Отже, держава повинна забезпечити наявність достатніх та ефективних гарантій проти зловживань. Наступна вимога полягає у вільному доступі до національного суду, зокрема, що з юрисдикції судів не можна вилучати будь-які позови, так само не можна надавати імунітети певним категоріям осіб від судових позовів. З цією вимогою несумісними є надмірні затримки зі здійсненням правосуддя та виконанням судових рішень. Слід наголосити, що остаточне рішення суду у вирішеній ним справі не може піддаватися сумніву, навіть у разі зміни законодавства. Тобто це характеризується тим, що повинні виключатися будь-які спроби з боку не судових органів влади піддавати сумніву судові рішення, перешкоджати його виконання, позбавляти його юридичної сили або безпідставно затримувати його виконання. Це зобов'язує органів державної влади виконувати судові рішення, навіть якщо вони ухвалені проти держави чи

органів владних повноважень. Так, відповідно до статті 14 КАСУ, регламентується наступне:

1. Судове рішення, яким закінчується розгляд справи в адміністративному суді, ухвалюється іменем України.

2. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України.

3. Невиконання судового рішення тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

4. Обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки[9].

Тобто, рішення які прийняті національним адміністративним судом, в обов'язковому порядку повинні виконуватися всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, фізичними та юридичними. В цьому полягає наступна вимога Європейського суду – обов'язкове виконання рішень суду.

Важливим елементом, здійснення правосуддя на території України є невтручання з боку органів законодавчої влади в здійснення правосуддя. Адже будь-яке втручання з боку законодавчого органу може вплинути на справедливість рішень. У зв'язку з діями органів державної влади, які суперечать змісту національного судочинства виникає недовіра з боку суспільства. Отже, принцип «верховенства права» не вичерпується лише вище зазначеними вимогами, адже Європейський суд при вирішенні справ постійно доповнює і збагачує зміст принципу верховенства права [41.с.87]. Основоположний принцип поширює свою дію на всі гілки державної влади – виконавчу, законодавчу та судову. Основним питанням нашого магістерського дослідження в цьому підрозділі, є застосування та реалізація принципу «верховенства права» в адміністративному судочинстві. Так,

необхідно наголосити, що КАСУ забороняє відмову судом в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів наявності, відсутності та суперечливості закону. Таке положення забезпечує та гарантує право кожної особи доступу до суду, щодо захисту своїх прав, свобод та інтересів. Таким чином, суд повинен подолати прогалини, застосовуючи аналогію закону, щоб усунути неясність та колізії, які виникають під час захисту прав особи.

Отже, кожному гарантується право звернення до адміністративного суду щодо захисту своїх прав та інтересів, відповідно до статті 8 Основного Закону - Конституції України, у випадку якщо спір належить до адміністративної юрисдикції. У випадку неповноти чи відсутності законодавства дана проблема вирішується аналогією закону або ж аналогією права. Суд при реалізації своїх функцій дотримується тих нормативно-правових актів, які не суперечать ідеї принципу верховенства права[1]. Тлумачення таких актів має відбуватися розумним способом та забезпечувати природні права людини. Також необхідно наголосити, що у випадку суперечливості правових актів однакової юридичної сили застосовують таке положення акта, яке найбільше відображає природні права людини. В адміністративному судочинстві принцип «верховенства права» утверджує справедливість та забезпечує права людини і громадянина.

Основною вимогою принципу «верховенства права» до адміністративного суду є, незастосування несправедливого закону чи закону який суперечить правам та інтересам особи, під час вирішення справи по суті. Тобто суд не повинен допускати тлумачення букви закону, яке б несправедливо обмежувало основоположні права і свободи кожного. Отже, реалізація та застосування принципу «верховенств права» не може стати виправданням свавілля з боку органів державної влади. Судові рішення з посиленням на «верховенство права» за змістом повинні утверджувати права людини й укріплювати довіру до адміністративних судів. Тобто, в адміністративному судочинстві, принцип «верховенства права» зобов'язує суд надавати пріоритет правам особи, а не державі. Адже, протилежністю

«верховенства права» є свавілля, яке прямо порушує всі норми природного права. Доцільно, на нашу думку, охарактеризувати принцип справедливого судового розгляду та принцип забезпечення судових рішень, так як вони тісно пов'язані між собою і порушення одного із них тягне за собою порушення іншого. Тому можемо зазначити, що причиною порушення реалізації права на справедливий судовий розгляд є тривале невиконання судових рішень. Судове рішення характеризується обов'язковістю виконання та його дотриманням уповноваженими суб'єктами. З нашої точки зору, неповага, яка має місце по відношенню до судових рішень, що безпосередньо містять норми права, є проявом неповаги до права в цілому і, відповідно, до прав людини, адже право на справедливий судовий розгляд та на судовий захист є одними з основних прав.

Отже, держава повинна створювати дієві механізми, які забезпечували б справедливий розгляд справи по суті та ухвалення справедливих рішень адміністративним судом. Отож, основним напрямком реформування адміністративного судочинства є доведення його до європейського рівня. Адже реалізація та забезпечення принципу «верховенства права» становить неабиякий інтерес для держави та суспільства в цілому. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини являє собою цінне надбання для кожної держави-учасниці ради Європи, адже вона містить у собі вирішення багатьох складних ситуацій, які виникають при реалізації прав людини. Тобто намагання побудувати ефективну систему захисту прав і свобод людини повинно бути основним завданням, яке поставлене перед посадовими особами та державою загалом. Адміністративний суд повинен своєю діяльністю стимулювати всіх учасників процесу до застосування та забезпечення основоположного, правового принципу верховенства права, адже для подальшого розвитку демократії, соціальної рівності, свободи слова, гуманізму в нашій державі необхідне тверде його розуміння та гарантування. Тому, Україна зобов'язана забезпечувати захист прав та інтересів людини, які закріплені як на національному так і на міжнародному

рівнях. Держава повинна надавати можливість захищати свої невизнанні, порушенні, оспорюванні інтереси національними судами та Європейським судом з прав людини у разі порушення Конвенції. Ми неодноразово наголошували, що гарантування прав та свобод людини забезпечить розвиток демократичної, правової, політично сильної держави. Тобто принцип «верховенства права» має на меті удосконалення правової системи, адже ідеї «верховенства» являють собою становлення держави – ідеалу, до якої прагне кожна самобутня країна.

Висновки до розділу 2

1. «Верховенство права» являє собою найбільше благо серед всіх правових явищ, адже його елементами виступають соціальна справедливість і рівність, демократизм, свобода, незалежність, гуманізм, ці всі явища необхідні людині для стабільного життя, розвитку своєї особистості, та для того щоб вона почувала себе захищеною від свавілля як з боку державних органів, так і держави в цілому. Тобто ідеї верховенства покликані забезпечити правопорядок в державі, тобто заперечення та зупинення свавілля з боку органів державної влади. «Верховенство права» є одним з найголовніших конституційних принципів, адже він знайшов своє відображення в Основному законі України. Отож, його ідеї важливі та необхідні для побудови держави – ідеалу, в якій могло б розвиватися громадянське суспільство.

2. Для становлення і розвитку правової та демократичної держави, нам необхідно правильно тлумачити та інтерпретувати принцип «верховенства», адже правильне розуміння його змісту надасть можливість запровадження його в Україні, шляхом дотримання та захисту прав людини. На сьогоднішній день питання щодо реалізації верховенства на території нашої держави знаходиться в процесі розвитку та удосконалення, тому ми вважаємо, що потрібно докласти неабияких зусиль для того щоб відбувалась реалізація і прийняття його державою та суспільством. Адже, до цього повинна прагнути кожна країна, яка хоче досягнути ідеалу в своєму правлінні.

3. Розвиток правових систем європейських держав докорінно змінили правову картину Європи. Всі надбання щодо правових цінностей базується на основоположному принципі – «верховенство права», який закріплений на міжнародному рівні, зокрема в Преамбулі Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, а його тлумачення здійснюється Європейським Судом з прав людини в прецедентній практиці. Потреба в справедливому захисті створила такий правовий феномен, як Європейський

суд з прав людини, який покликаний забезпечувати і реалізовувати права та інтереси людини не лише на національному але і на міжнародному рівні. Україна є членом міжнародної спільноти – Ради Європи, яка стала повноцінним учасником з моменту ратифікації 17 липня 1997 року, Конвенції про захист основоположних прав і свобод людини 1950 р. Так, необхідно зазначити, що зміст поняття «верховенство права» Європейський суд з прав людини розкрив шляхом виокремлення основних характеристик, які були сформульовані у його рішеннях. Зокрема, визнання державною, що основною цінністю серед усіх правових явищ є природні права людини, адже ніхто не може позбавити особу цього права, яке надане їй від народження до самої смерті.

4. Становлення української державності відбувається на основі поширення загально-правових цінностей спадку країн Європи. Ідеї щодо правової, демократичної, справедливої держави чітко визначенні в Конвенції про основоположні права та свободи людини, а також в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Тобто це так звані основні регулятори суспільних відносин на міжнародній арені, які характеризуються об'єктивністю та незалежністю своїх дій. Ставши учасником Ради Європи, Україна повинна неухильно виконувати всі покладенні на неї обов'язки, зокрема дотримання норм Конвенції, адже реалізуючи та забезпечуючи принцип верховенства права, ми створимо високорозвинену, сильну, демократичну, незалежну, соціальну та правову державу в якій буде функціонувати громадянське суспільство.

5. Прийняття ООН Декларації про «верховенство права» є важливим моментом у вирішенні глобальних питань щодо забезпечення та реалізації основоположного принципу. Адже, правова система будь – якої країни, і власне України повинна відповідати міжнародним стандартам та критеріям, які існують в світовій спільноті.

6. Застосування принципу «верховенства права» органами суду під час прийняття рішень, відіграє важливу роль у становленні правової держави.

Адже, забезпечення прав та свобод людини і громадянина під час здійснення правосуддя є основним елементом розвитку демократизму. Так, «верховенство права» ототожнюють з проявом справедливості, тому доцільно буде зауважити, що саме від органів суду залежить становлення та реалізація ідей верховенства права. Науковці дотримуються такої думки, що справедливість сама по собі не може бути регулятором суспільних відносин, тому і виникає необхідність в її забезпеченні судами України. Так, наприклад, у випадку, якщо суддя дійшов до висновку, що певний закон є несправедливим (застарілим), посилаючись на положення правового принципу «верховенства права», то він не повинен застосовувати його при вирішенні справи по суті. У такому випадку, суддя зобов'язаний керуватись нормами права, для відновлення порушеного права. Ми вважаємо, що лише при такому здійсненні правосуддя можлива повна реалізація принципу «верховенства права», тобто органи суду повинні дотримуватися норм права, які б відповідали приписам природного права.

7. Принцип «верховенства права» передбачає забезпечення прав та свободи правовим порядком, дії які здійснюються всіма суб'єктами права повинні відповідати нормам чинного законодавства та не суперечити їм, тобто це норм імперативного характеру, яка зобов'язує до тих чи інших дій. Слід наголосити, що право створює державу, та відповідно до норм права держава здійснює свої владні повноваження. Адже заперечення та недодержання принципу «верховенства права» призводить до свавілля, порушуючи основні права та свободи людини і громадянина. Таким чином, державна влада обмежується не тільки законодавчою базою, але і нормами права, де основою є природне право, або ж природне право кожної людини.

8. Рішення які прийняті національним адміністративним судом, в обов'язковому порядку повинні виконуватися всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, фізичними та юридичними. В цьому полягає наступна вимога Європейського суду – обов'язкове виконання рішень суду. Важливим елементом, здійснення

правосуддя на території України є невтручання з боку органів законодавчої влади в здійснення правосуддя. Адже будь-яке втручання з боку законодавчого органу може вплинути на справедливість рішень. У зв'язку з діями органів державної влади, які суперечать змісту національного судочинства виникає недовіра з боку суспільства. Отже, принцип «верховенства права» не вичерпується лише вище зазначеними вимогами, адже Європейський суд при вирішенні справ постійно доповнює і збагачує зміст принципу «верховенства права».

РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРИНЦИПУ

«ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА» НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

3.1 Українські реалії та проблем реалізації принципу «верховенства права».

«Верховенство права» виступає фундаментальним та основоположним принципом, дія якого спрямована на забезпечення правопорядку в суспільстві та в державі в цілому. Ідеї «верховенства права» покликанні гарантувати захист прав та інтересів людини і громадянина. Набуття Україною незалежності створило всі сприятливі умови для розвитку демократизму в нашій державі. Для забезпечення добробуту як і суспільства так і держави, необхідна програма зміцнення «верховенства права», яка б відповідала міжнародним стандартам у сфері демократії. Тобто реалізація базового принципу необхідна для забезпечення природних прав людини, та захисту їх в незалежному, справедливому судочинстві.

Е.П. Томпсон зазначає, що ідеї «верховенства права» являють собою дієвий інструмент стримування влади і захисту громадян від свавілля. Тобто це правовий принцип це всезагальне благо, де кожна держава повинна створювати всі належні умови для його досягнення [30]. Тому ми можемо зазначити, що даний принцип визначає умови створення і розвитку діяльності органів владних повноважень; поділ влади на три різновиди: законодавча, виконавча і судова, де останнє слово стоїть завжди за судом; забезпечення неупередженості та незалежності судових органів; реалізація природних прав людини; прогресивна взаємодія посадових осіб з суспільством в цілому. Таким чином, «верховенство права» являє собою те, що це провідний принцип, який повинен функціонувати в цивілізованому суспільстві.

У попередніх розділах нашого магістерського дослідження, ми розглянули та охарактеризували різні погляди, думки, твердження щодо поняття «верховенства права» та з'ясували його основні властивості і ознаки. Також здійснили аналіз принципу «верховенства права» в

європейському контексті та його місце в правовій системі України. У даному розділі потрібно розглянути, проаналізувати окремі проблеми забезпечення та реалізації принципу «верховенства права» в сучасній Україні та запропонувати конструктивні ідеї щодо їх усунення.

Реалії сьогоdnішнього правового становища в Україні бажать кращого, адже ми можемо спостерігати, як відбувається зловживання органами влади своїх повноважень (Урядом і Парламентом, зокрема, прийняття недієвих законів, або ж таких, що не відповідають нормам природного права; тлумачення Конституційним Судом України у спрощеній формі норм чинного законодавства; відсутність ефективного механізму забезпечення та гарантування прав та свобод людини і громадянина; відсутність належного забезпечення принципу доступності правосуддя тощо.

М.І. Михальченка наголошує, що на території нашої держави принцип «верховенства права» лише декларується, тобто він лише формально визначений та забезпечений на законодавчому рівні. А реалізація його не здійснюється ні посадовими особами, ні державою в цілому. Таке явище унеможлиблює розвиток життя відповідно до норм природного права, моралі та нормам букви закону. Відповідно до цього проблема реалізації принципу «верховенства права» набуває не аби якої актуальності .

Таким чином, однією з основних проблем реалізації та забезпечення принципу «верховенства права», є недостатня визначеність його в нормативно-правових актів, та нерозуміння його змісту, основних властивостей посадовими особами та суспільством в цілому. «Верховенство права» слід інтерпретувати як глобальна цінність, ідеал якого прагне сучасний світ, адже це найважливіша характеристика правової, високорозвиненої, демократичної держави в якій основою є громадянське суспільство.

На сьогоdnішній день, можна побачити, що принцип «верховенства права» втратив свою силу і тому необхідно всебічно дослідити фундаментальний та основоположний принцип за допомогою якого

відбувається побудова правової системи сучасності. Таке становище не є задовільним, адже створює неабиякі проблеми у внутрішньодержавній юридичній практиці. Основним питанням при розгляді даної площини, виступає реалізація Конституції України та правильне розуміння нормативно правових актів. Для вирішення цих глобальних запитань необхідно правильно тлумачити сутність даного принципу та чітко розуміти усі вимоги які випливають з нього. Неправильна інтерпретація принципу «верховенства права» може привести до порушення Україною міжнародних зобов'язань, що створює об'єктивну перешкоду до інтеграції українського суспільства та українського правового порядку, що так необхідна на даному етапі розбудови нашої держави для правового розвитку суспільства. Для того щоб даний принцип лежав в основі діяльності нашої держави необхідно щоб громадськість усвідомлювала його зміст, який уособлює в собі ідеал моральних традицій, що приймає і поділяє більшість. Основна проблема щодо реалізації принципу «верховенства права» полягає в правильному обґрунтуванні його змісту та усвідомленні його цінності для розвитку держави та суспільства.

Таке становище пояснюється тим, що всі намагання правильно тлумачити даний принцип зводяться до радянського стереотипу – порівняння його з принципом законності. Відповідно до вище зазначеного, ні в якому разі не можна отожднювати принцип «верховенства права» та «верховенство закону», адже право це зміст, а закон це форма прояву права. На сьогодні в нашій демократичній, правовій, соціальній та незалежній державі, існує велика кількість нормативно-правових актів, які так би мовити, мали б відображати права та інтереси людини, але ж ні, вони пристосовані до потреб влади, чим і порушують норми природного права та міжнародні стандарти. «Верховенство права» слід інтерпретувати, як панування права над державою, тобто держава як один із суб'єктів права повинна неухильно дотримуватись правових приписів, адже вона є основним гарантом прав, свобод, інтересів людини і громадянина. На сьогоднішній день Україна не

досягла повної самостійності, і тому виникає така проблема, як адекватне вирішення суспільних проблем, шляхом проведення ефективних правових, економічних, політичних, моральних та інших реформ. Як ми бачимо, сьогоденне становище нашої держави не дозволяє стверджувати, про формування відповідного рівня культури громадян, яка є запорукою розвитку правової, демократичної країни, на території якої буде розвиватись та функціонувати цивілізоване суспільство. І тому доки буде відбуватись деформація правової культури громадян доти Україна не зможе отримати повної самостійності.

Отже, права людини це невід'ємна її частина, з якими кожен народжується та жоден суб'єкт владних повноважень не може її цього позбавити. Тобто це певні можливості, які необхідні її для існування та розвитку в певний історичний період часу. А також, це можливість кожного самостійно обирати модель поведінки, для забезпечення свого нормального існування та розвитку. Це право повинне регламентуватися в нормативно правових-актах як на національному, так і на міжнародному рівнях. Держава має мати своїм головним завданням забезпечення та гарантування стабільного економічного рівня, соціального, духовного та культурного. Права людини це те, що необхідне її для існування та розвитку. Права, які є природними та основними належать кожній людині від народження, та існували ще до того моменту коли їх юридично закріпили.

«Верховенство права» має важливе значення для розбудови стабільності в державі, впевненості людини та громадянина в своєму майбутньому, адже забезпечуючи та гарантуючи природні права людини є важливим показником розвитку політично-сильної країни, внаслідок цього виникає суспільна довіра як до законодавчої бази так і до посадових органів. П.М. Рабінович, зазначає, що для реалізації даного правового принципу необхідно, по-перше, подолання різних правових колізій; невідповідність нормативно-правових актів реаліям суспільного життя; розповсюджених правових міфів і ілюзій тощо. По - друге, подолання правового нігілізму;

зміна не правової практики, яка ще з радянських часів існує на території нашої держави. А також правильне розуміння ролі прав людини серед всіх правових явищ, та визнання пріоритетності домінування прав людини пов'язується винятково з діяльністю держави та поширюється на всі державні структури [66, с. 12].

Також важливою проблемою, яка притаманна нашій сучасній Україні, є недотримання та пряме порушення основних прав і свобод людини, а також відсутність існування дієвого механізму захисту інтересів особи. Адже, органи суду створюють такі важкі процедури захисту прав, продовжуючи строки розгулу справи, приймаючи «правові» рішення, після яких особи не хочуть звертатися за захистом своїх прав. Цікавим є те, що Україна осідає п'яте місце серед всіх держав – учасниць Ради Європи до європейського суду з прав людини. Тобто це характеризує лише те, що українське суспільство розчарувалося в національному судочинстві та не довіряє її рішенням. Таким чином, слід навести думку В.В. Онопенка, який висловлює стурбованість з приводу того, що «Україна є лідером за кількістю заяв до Європейського суду з прав людини. Механізм захисту людей в Україні потребує істотного удосконалення».

Наступною не менш важливою проблемою «верховенства права» в Україні є порушення конституційної законності. Так, недоліки які існують на нормативному рівні, в процесі реалізації «верховенства права» чинять негативний вплив на ефективність його здійснення в Україні [48, с. 50].

По - перше, це характеризується не законною процедурою внесення змін до Конституції України, що призводить до не правової процедури. По-друге, неврегульованість на рівні законів України тих ланок публічної влади, діяльність та правовий статус яких відповідно до ст. 92 Конституції України повинні бути врегульовані «виключно законами України», адже повноваження більшості центральних органів виконавчої влади визначені не законами України, а підзаконними нормативно-правовими актами. По-третє, відмова органів державної влади від виконання певних законів, пояснюючи

це тим, що відповідні закони мають «неправомірний характер»[1]. Саме з цього приводу німецькі вчені І. Ріхтер і Г. Шупперт слушно вказують, що «з міркувань захисту права забороняється демонстрація будь-якою особою недійсності норми шляхом її недотримання. Саме у спорі про недотримання норми необхідна формальна процедура» [60, с. 233].

Таким чином, ґрунтуючись на вищевикладеному, можемо зробити висновок про те, що конституційна законність – це перш за все, якісне конституційне законодавство, яке має бути присутнє на території нашої держави. Адже, це є основною гарантією забезпечення прав та свобод людини, громадянина та держави в цілому.

Наступною проблемою, яка суперечить реалізації принципу «верховенства права» є недосконала діяльність органів суду, адже справедливий суд, це запорука розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні. Судова гілка влади в розумінні суспільства повинна ототожнюватися з справедливістю, та бути найефективнішим механізмом захисту та забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Ніщо не є важливішим для «верховенства права», ніж створення сильної, незалежної та вільної від корупції системи судоустрою, адже незалежна судова влада є тим інструментом, за допомогою якого відбувається реалізація принципу «верховенства права». Прийняття справедливих рішень судами, їх незалежність від інших органів державної влади є основою демократичного суспільства. Діяльність судової влади повинна ґрунтуватись перш за все на принципі справедливості, бути прозорою та об'єктивною, а також доступною, що дозволить особі у повній мірі реалізувати своє право на судовий захист. Так, проблема доступності правосуддя досить актуальна в українському суспільстві. Про доступність правосуддя йде мова в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», а саме положення ч.3 ст. 7 містить вказівку на те, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України [11]. Отже, суди відповідальні за належне забезпечення в Україні реалізації

особою права на судовий захист. Так, у свою чергу, В.В. Комаров зазначає, що доступність правосуддя стала міжнародним стандартом, де реалізація основних прав людини і громадянина пов'язується із судовими процедурами, які не ускладнювали б, а полегшували судовий захист. Таким чином, вільний доступ до правосуддя характеризується тим, що особа має можливість на звернення до суду за захистом свої порушених та невизнаних прав та інтересів. Тобто це природне право кожного мати можливість захищати та представляти свої інтереси.

Для забезпечення прав і свобод людини П.М. Рабінович розуміє створення умов для реалізації її інтересів. Сюди слід віднести наступне, охоронна прав та свобод людини державою; сприяння для здійснення цих прав; захист природних прав людини. Така тріада дій державою, повною мірою може ототожнюватися з дієвою публічною владою, яка своїм основним завданням має захист особи і громадянина[67].

Також суттєвою проблемою, яка притаманна нашій державі є несистемне тлумачення Основного нормативного акта – Конституції України та законів України, що є наслідком неоднозначного застосування нормативних актів в аналогічних ситуаціях. Так, М.Д. Савенко констатує, застосування норм Конституції та законів не можлива без чіткого та правильного тлумачення, адже неправильна інтерпретація змісту нормативно-правового акту призводить до порушення змісту «верховенства права», тобто порушення норм природного права, а і відповідно міжнародних стандартів. Основним та єдиним органом, який тлумачить закони України є Конституційний Суд України, який має своїм головним завданням тлумачити та надавати пропозиції щодо конституційності прийнятих нормативних актів [72, с. 9]. Слушною вважаємо думку М.М. Коркунова, який вважає, що «тлумачення роз'яснює смисл окремих юридичних норм. Не з'ясувавши смислу норми, не можна її і застосовувати, тому тлумачення є безумовною необхідною умовою застосування юридичних норм». Конституційний Суд України, повинен забезпечувати і утверджувати принцип верховенства права,

бути таким собі «взірцем», на якого всі мають рівнятись. Тобто певною мірою еталоном додержання цього принципу при вирішенні як питань внутрішньої роботи, так і в конституційному правосудді, не допускати подвійних стандартів у його застосуванні. Адже якщо він не дотримуватиметься принципу «верховенства права», то рішення КСУ, в яких розкривається поняття і зміст самого принципу і його складових, також не сприйматимуться [72, с. 11]. У своїй діяльності Конституційний суд України повинен дотримуватись принципу обмеження повноважень органів державної влади, та надавати їм буквальне тлумачення неправильності під час здійснення ними своїх повноважень. До таких проблем можемо віднести і відсутність інституційних механізмів забезпечення «верховенства права», неналежне забезпечення принципу доступності правосуддя, відсутність права громадян на звернення зі скаргою до Конституційного Суду України на закони, які звужують їх конституційні права чи не відповідають Конституції України, здійснення парламентом і урядом функцій і повноважень, не передбачених Конституцією України тощо. Тому втілення принципу «верховенства права» повинно бути спільною турботою усіх гілок державної влади під впливом та контролем глави держави як конституційного гаранта додержання прав та свобод людини і громадянина. Тобто реалізація основоположного принципу залежить не лише від органів судочинства, але і від інших органів державної влади, які покликані втілювати ідею «верховенства права» в життя забезпечуючи свободи та представляючи інтереси людини, суспільства в цілому. Адже лише тоді наша молода держава може набути демократичної стабільності та самостійності в якій виникне і розвиватиметься громадянське суспільство з високою правовою культурою. Таким чином, «верховенство права» Конституційний Суд України трактує як панування ідеї права в суспільстві, зокрема те, що держава повинна втілювати положення природного права в закон, не маючи власного інтересу, відмінного від суспільства. Панування права характеризується пануванням рівності, справедливості, свободи та добра на

території країни. Тобто у трактуванні верховенства права Конституційного Суду України акцентовано на правовому змісті, а не формі права. В нашій магістерській роботі ми зазначали, що право це зміст, а закон це форма вираження змісту. Отож, характеристика та аналіз змісту «верховенства права» надасть можливість здійснити подальшу демократизацію правової системи України, вдосконалити відносини між органами державної влади та суспільством в цілому; покращити діяльність та продуктивність посадових осіб; здійснити розвиток незалежного та ефективного судочинства; провести ряд реформ щодо системи законодавства України; забезпечити та гарантувати права та свободи людини і громадянина. Тобто даний принцип це фундамент, відповідно до якого здійснюється побудова правової системи в державі.

Відповідно до вище зазначеного, ми можемо зробити висновок, що застосування принципу «верховенства права» органами суду під час прийняття рішень, відіграє важливу роль у становленні правової держави. Адже, забезпечення прав та свобод людини і громадянина під час здійснення правосуддя є основним елементом розвитку демократизму. Так, «верховенство права» ототожнюють з проявом справедливості, тому доцільно буде зауважити, що саме від органів суду залежить становлення та реалізація ідей «верховенства права». Науковці дотримуються такої думки, що справедливість сама по собі не може бути регулятором суспільних відносин, тому і виникає необхідність в її забезпеченні судами України. Так, наприклад, у випадку, якщо суддя дійшов до висновку, що певний закон є несправедливим (застарілим), посилаючись на положення правового принципу «верховенства права», то він не повинен застосовувати його при вирішенні справи по суті. У такому випадку, суддя зобов'язаний керуватись нормами права, для відновлення порушеного права. Ми вважаємо, що лише при такому здійсненні правосуддя можлива повна реалізація принципу верховенства права, тобто органи суду повинні дотримуватися норм права, які б відповідали приписам природного права. Тобто лише у такому випадку

принцип верховенства права буде наповнений реальним змістом, а відповідно і втілений в життя.

Отже, для реалізації принципу «верховенства права» необхідне чітке регламентування даного принципу в законодавчій базі, а також забезпечення його органами державної влади та здійснення своїх повноважень відповідно до ідей «верховенства права». Найдієвішою формою його забезпечення є правосуддя, яка представлена системою судових органів різних інстанцій. Найважливішою ознакою для верховенства права є створення сильного, незалежного, вільного від корумпованої системи правосуддя, який є дієвим механізмом реалізації ідей верховенства права. Прийняття справедливих рішень органами суду, їх незалежність від органів державної влади є елементом розвитку демократичної, правової держави, де основою є громадянське суспільство. Діяльність судової влади повинна ґрунтуватись перш за все на принципі справедливості, бути прозорою та об'єктивною, а також доступною, що дозволить особі у повній мірі реалізувати своє право на судовий захист.

3.2 Основні напрямки впровадження принципу «верховенства права» в українське правове життя

Сучасний стан системи законодавства характеризується недостатньою конкретизацією основоположного принципу «верховенства права», що призводить до неоднозначного його тлумачення та розуміння органами державної влади та суспільством в цілому. Необхідність оновлення існуючої системи законодавства України з урахуванням європейських принципів та стандартів визнається багатьма вітчизняними вченими та дослідниками [64]. Реалізація принципу «верховенства права» необхідна для розвитку правової культури, адже право має стати вирішальним фактором в діяльності органів державної влади. Тобто забезпечення основоположного принципу на території нашої держави необхідне для ефективної реалізації прав та свобод людини і громадянина. Для цього необхідні дієві програми, плани, рекомендації, які б відображали норми природного права та відповідали міжнародним стандартам. Отож, органи державної влади повинні вчиняти необхідні дії для удосконалення правового становища в Україні.

Необхідно зазначити, що під час реалізації даного принципу виникають проблеми в розумінні та співвідношенні його з принципом «верховенства закону». Адже, більшість вітчизняних дослідників ототожнюють їх зміст, наслідком чого є застосування законів, які не відповідають нормам природного права, та які не гарантують захист прав і свобод людини і громадянина. Н.Д. Жильнікова, у свою чергу, виокремлює ще одну актуальну проблему, яка впливає на стан верховенства права в державі – проблему ефективного використання потенціалу Конституції для державотворчого процесу, втілення її приписів у реальне життя, визначення чинників, які негативно впливають на реалізацію конституційних норм. Формальна визначеність засад Конституції України має суттєве значення для розкриття регулятивного потенціалу Основного Закону, адже вони загальнообов'язкові на всій території держави. На їхній основі приймаються

всі інші підзаконні акти, які мають відповідати і не суперечити Конституції [30, с. 55].

Таким чином, для вирішення проблем забезпечення «верховенства права» у правовій системі України необхідні дієві механізми їх подолання, тому метою нашого дослідження є визначення основних напрямків, шляхів забезпечення «верховенства права» як конституційного принципу. Адже, право являє собою основний регулятор суспільних відносин, тобто це так звана міра справедливості, в основі якої лежить концепція природного права. Право є основним джерелом закону, адже в ньому відображається те, що склалося багато років назад. Для досягнення успішної реалізації ідей верховенства права необхідно створити всі умови, за допомогою яких відбувався б даний процес, зокрема:

- забезпечення освіти українських суддів з наголосом на права людини, організацію і адміністрацію правосуддя, міжнародне право;
- підтримка зусиль України щодо встановлення незалежної, компетентної та неупередженої судової влади;
- проведення українських реформ щодо судової системи та нового законодавство про судочинство;
- Здійснення боротьби з корупцією та її попередження шляхом зменшення впливу факторів, які заохочують корупцію та роблять її можливою;
- Забезпечення правових принципів шляхом внесення змін та доповнень до законодавчої системи, яка б відповідала європейським стандартам;
- здійснення реформи громадських служб з метою використання більш комплексних, адекватних та сучасних підходів;
- забезпечення доступу до законодавчої бази та рішень судів вищих інстанцій;

- здійснення координованої боротьби проти корупції, в тому числі карними заходами, та діяльності, пов'язаної з корупцією;
- сприяння співробітництву з громадянським суспільством для забезпечення ефективності заходів проти корупції [63].

Але з подальшим розвитком громадянського суспільства та державності вище наведені завдання не були належним чином реалізовані, тому виникла необхідність в ухваленні такого документа, як – Плану дій «Україна – Європейський Союз». У даному Плані деталізовані та передбачені основні завдання, які покликані підтримати демократію, «верховенство права», гарантування прав і свобод людини і громадянина. До таких завдань слід віднести,

- посилення стабільності інституцій, які покликані забезпечувати демократію та права кожного;
- проведення ефективної судової реформи суддів загальної юрисдикції та адміністративного судочинства;
- забезпечення незалежної та неупередженої прокуратури; забезпечення ефективної боротьби з корупцією;
- забезпечення прав та свобод людини і громадянина відповідно до міжнародних стандартів;
- забезпечення розвитку громадянського суспільства;
- забезпечення вільного доступу до засобів масової інформації та свободи висловлювань;
- забезпечення поваги до прав осіб, які належать до національних меншин;
- забезпечення рівноправності;
- забезпечення поваги до прав дитини;
- забезпечення поваги до прав профспілок та основних стандартів праці;
- забезпечення міжнародного правосуддя [8].

Так, на думку О.В. Петришина, запровадження принципу «верховенства права» на території нашої держави залежить від адаптації принципу верховенства закону до змісту конституційного принципу «верховенства права», до міжнародних стандартів прав і свобод людини. Також автор наголошує, що судова влада повинна приймати остаточні рішення щодо захисту прав і свобод людини, відповідно до правових та справедливих законів. Адже згідно з одним із класичних постулатів юриспруденції правом може вважатися лише те, що може бути захищено у суді. «Верховенство права» покликано бути певним стандартом не лише законодавчої діяльності, а й ухвалення судових рішень, який засвідчує неупередженість правосуддя й намагання суддів забезпечити справедливість ухваленням відповідного рішення [58, с. 35].

Таким чином, для того щоб змінити кризову ситуацію яка присутня на сьогоднішній день в нашій державі, змінити демократію, правову систему України, забезпечити становлення та розвиток громадянського суспільства необхідно визначити основні напрямки забезпечення «верховенства права» в Україні, які повинні здійснюватися органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадянами для досягнення того рівня верховенства права, який необхідний для повноцінного існування демократичної правової держави і громадянського суспільства. Сюди слід віднести наступне:

- законодавче закріплення принципу «верховенства права» на належному рівні;
- однакове його розуміння та застосування як на конституційному так у законодавстві інших галузей;
- забезпечення конституційної законності.

Конституційну законність можна розглядати як основоположний принцип діяльності усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян, який полягає у неухильному дотриманні ними норм Конституції України. Тобто

прийняття, реалізація та застосування норм права повинно відбуватись тільки на основі Конституції України як Основного Закону держави, який має найвищу юридичну силу. Аналізуючи зміст Конституції України, необхідно звернути увагу на її окремі положення, які уособлюють конституційну законність. До них можемо віднести ст. 8 Конституції, до змісту якої в процесі нашого дослідження ми неодноразово звертались. У ній проголошується «верховенство права» та вказано, що норми Конституції є нормами прямої дії, всі нормативно-правові акти повинні відповідати Основному Закону, в іншому випадку вони будуть визнані неконституційними [1]. Конституція знаходиться в центрі всього правового поля держави, тому принцип «верховенства права» реалізується через її верховенство та верховенство закону. Так, усі органи законодавчої, виконавчої, судової влади повинні здійснювати свої повноваження в межах та у спосіб, визначений Конституцією та національним законодавством, закріплено обов'язок неухильного дотримання норм Конституції та законів, та не посягання на права і свободи, честь і гідність інших людей, вказано на заборону примусового виконання дій, які не передбачені законодавством, визначено, що основним принципом судочинства є законність.

Принцип «верховенства права» може бути запроваджений у практичну діяльність тільки через прийняття правових законів та Конституції України, зміст яких повинен відповідати нормам права тобто мати правовий характер. Наступним кроком реалізації принципу «верховенства права» є забезпечення вільного доступу до правосуддя, зокрема, зменшення судових витрат, забезпечення можливості кожної особи звернутись за допомогою до адвоката (надання якісної безоплатної правової допомоги за рахунок держаних коштів), що в Україні на сьогоднішній день є проблемою, адже адвокати не зацікавлені витратити свій час, так як стимул до праці (гонорар) занадто низький, тому і рівень безоплатної правової допомоги є незадовільним. Також необхідно переглянути питання щодо строку розгляду справ, адже в законодавстві зустрічається таке поняття як «розумний строк», яке є

оціночним, а також невизначеним, на основі чого виникає затягування судового процесу. Також необхідно наголосити, що важливим елементом реалізації принципу «верховенства права» є забезпечення ефективної процедури підбору кандидатів на посаду судді. Обрання кандидата на посаду судді суттєво залежить від посадових осіб виконавчої та судової влади. Так, наприклад, остаточне рішення про призначення на посаду судді відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» затверджується указом Президента України за поданням Вищої ради правосуддя. Підготовка і попередній розгляд питання про обрання і звільнення Верховною Радою України членів Вищої ради правосуддя здійснюється в комітетах відповідно до предметів їх відання у порядку, встановленому законом та Регламентом Верховної Ради України [5].

Цікавим є те, що передбачення на законодавчому рівні чіткого механізму притягнення суддів до відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх повноважень, зловживання своїм правовим становищем та використання своїх повноважень з метою досягнення корисливих цілей, за поведінку, яка дискредитує статус судді. З іншої сторони, судді, є недостатньо захищеними від необґрунтованого кримінального переслідування, тому необхідно розробити ефективний механізм для уникнення спроб впливу на судовий розгляд справи шляхом передбачення відповідальності за здійснення такого впливу.

Наступним напрямком впровадження «верховенства права» на території нашої держави полягає в подоланні корупції. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» під корупцією слід розуміти використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки, такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного

використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [7]. Тобто корупція це не лише певні діяння, а й система негативних поглядів, переконань, установок, спосіб мислення.

Таким чином, ми зазначили основні напрямки забезпечення та реалізації принципу «верховенства права», але це не вичерпний перелік, так як даний принцип є базовим для усіх суспільних відносин і у взаємовідносинах із владою та між самими громадянами. Проблеми «верховенства права» мають широкий спектр, відповідно до цього деталізоване дослідження становить окремий предмет. Це характеризує правову систему країни з тієї сторони, що на сьогоднішній день існує великий обсяг проблем, які дослідити в одному магістерському дослідженні не можливо. Для ефективного забезпечення ідей верховенства права необхідно розробити та прийняти ряд програм щодо розвитку правової системи України. Отож, держава повинна створювати надійні сприятливі умови для належного впровадження ідей «верховенства права». Необхідно наголосити, що виникає нагальна потреба закріплення основоположного принципу на законодавчому рівні, та правильне його розуміння та трактування органами державної влади. Адже лише за допомогою даного принципу можливе гарантування та захист прав і свобод людини і громадянина.

Таким чином, відповідно до вище зазначеного ми можемо зробити висновок, що основні напрямки забезпечення принципу «верховенства права» полягають в наступному, а саме:

- здійснення належного нормативного закріплення принципу «верховенства права»;
- однакове його розуміння та застосування у всіх сферах суспільного життя;
- забезпечення правової законності;
- прийняття нормативно-правових актів, зміст яких відповідає нормам природного права та міжнародним стандартам;

- неухильне дотримання норм Основного Закону – Конституції України, та прийняття правових актів на основі Конституції, адже суперечливий зміст правових актів характеризується нікчемністю останнього;
- забезпечення незалежного, самостійного судочинства; підвищення кваліфікації суддів України;
- винесення рішень судами, які посилаються на норми природного права, де пріоритет надається свободам та інтересам людини і громадянина;
- встановлення чіткого механізму притягнення суддів до відповідальності внаслідок зловживання свого правового становища;
- створення сприятливих умов щодо подолання корупції; підвищення правової культури, свідомості суспільства; створення державою чіткої ідеології, яка б базувалась на нормах права, моралі;
- підвищення моральних цінностей громадянського суспільства;
- охорона основоположних прав і свобод людини, які закріплені в конституції України.

Отже, ідеї «верховенства» покладають на державу, правильне його трактування та розуміння, адже від цього залежить становище в країні та в суспільстві. Тобто даний принцип зобов'язує до захисту та реалізації прав та свобод людини і громадянина. Відповідно до вище зазначеного, ми можемо стверджувати, що становлення української правової системи відбувається на основі поширення загально-правових цінностей спадку країн Європи. Ідеї щодо правової, демократичної, справедливої держави чітко визначенні в Конвенції про основоположні права та свободи людини, а також в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Тобто це так звані основні регулятори суспільних відносин на міжнародній арені, які характеризуються об'єктивністю та незалежністю своїх дій. Ставши

учасником Ради Європи, Україна повинна неухильно виконувати всі покладені на неї обов'язки, зокрема дотримання норм Конвенції, адже реалізуючи та забезпечуючи принцип верховенства права, ми створимо високорозвинену, сильну, демократичну, незалежну, соціальну та правову державу в якій буде функціонувати громадянське суспільство.

Висновки до 3 розділу

1. Реалії сьогоденного правового становища в Україні бажають кращого, адже ми можемо спостерігати, як відбувається зловживання органами влади своїх повноважень (Урядом і Парламентом, зокрема, прийняття недієвих законів, або ж таких, що не відповідають нормам природного права; тлумачення Конституційним Судом України у спрощеній формі норм чинного законодавства; відсутність ефективного механізму забезпечення та гарантування прав та свобод людини і громадянина; відсутність належного забезпечення принципу доступності правосуддя тощо.
2. Принцип «верховенства права» втратив свою силу і тому необхідно всебічно дослідити фундаментальний та основоположний принцип за допомогою якого відбувається побудова правової системи сучасності. Таке становище не є задовільним, адже створює неабиякі проблеми у внутрішньодержавній юридичній практиці. Основним питанням при розгляді даної площини, виступає реалізація Конституції України та правильне розуміння нормативно правових актів. Для вирішення цих глобальних запитань необхідно правильно тлумачити сутність даного принципу та чітко розуміти усі вимоги які впливають з нього. Неправильна інтерпретація принципу «верховенства права» може привести до порушення Україною міжнародних зобов'язань, що створює об'єктивну перешкоду до інтеграції українського суспільства та українського правового порядку, що так необхідна на даному етапі розбудови нашої держави для правового розвитку суспільства. Для того щоб даний принцип лежав в основі діяльності нашої держави необхідно щоб громадськість усвідомлювала його зміст, який уособлює в собі ідеал моральних традицій, що приймає і поділяє більшість. Основна проблема щодо реалізації принципу «верховенства права» полягає в правильному обґрунтуванні його змісту та усвідомленні його цінності для розвитку держави та суспільства.

3. «Верховенство права» має важливе значення для розбудови стабільності в державі, впевненості людини та громадянина в своєму майбутньому, адже забезпечуючи та гарантуючи природні права людини є важливим показником розвитку політично-сильної країни, внаслідок цього виникає суспільна довіра як до законодавчої бази так і до посадових органів.
4. Важливою проблемою, яка суперечить реалізації принципу «верховенства права» є недосконала діяльність органів суду, адже справедливий суд, це запорука розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні. Судова гілка влади в розумінні суспільства повинна ототожнюватися з справедливістю, та бути найефективнішим механізмом захисту та забезпечення прав та свобод людини і громадянина.
5. Реалізація принципу «верховенства права» необхідна для розвитку правової культури, адже право має стати вирішальним фактором в діяльності органів державної влади. Тобто забезпечення основоположного принципу на території нашої держави необхідне для ефективного реалізації прав та свобод людини і громадянина. Для цього необхідні дієві програми, плани, рекомендації, які б відображали норми природного права та відповідали міжнародним стандартам. Отож, органи державної влади повинні вчиняти необхідні дії для удосконалення правового становища в Україні.
6. Для вирішення проблем забезпечення «верховенства права» у правовій системі України необхідні дієві механізми їх подолання, тому метою нашого дослідження є визначення основних напрямків, шляхів забезпечення «верховенства права» як конституційного принципу. Адже, право являє собою основний регулятор суспільних відносин, тобто це так звана міра справедливості, в основі якої лежить концепція природного права.

7. Основні напрямки забезпечення принципу «верховенства права» полягають в наступному, а саме: здійснення належного нормативного закріплення принципу «верховенства права»; однакове його розуміння та застосування у всіх сферах суспільного життя; забезпечення правової законності; прийняття нормативно-правових актів, зміст яких відповідає нормам природного права та міжнародним стандартам; неухильне дотримання норм Основного Закону – Конституції України, та прийняття правових актів на основі Конституції, адже суперечливий зміст правових актів характеризується нікчемністю останнього; забезпечення незалежного, самостійного судочинства; підвищення кваліфікації суддів України; винесення рішень судами, які посилаються на норми природного права, де пріоритет надається свободам та інтересам людини і громадянина; встановлення чіткого механізму притягнення суддів до відповідальності внаслідок зловживання свого правового становища; створення сприятливих умов щодо подолання корупції; підвищення правової культури, свідомості суспільства; створення державою чіткої ідеології, яка б базувалась на нормах права, моралі.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У магістерській роботі проведено теоретичне дослідження щодо визначення змісту, сутності та основних властивостей принципу «верховенства права». Зокрема, розглянуто питання щодо забезпечення принципу «верховенства права» на території нашої держави, розглянуто основоположний принцип в європейському контексті, визначено окремі проблеми «верховенства права» в сучасній Україні, проблеми взаємодії права та закону в контексті реалізації ідеї правової держави та запропоновано шляхи їх подолання. В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд положень та висновків щодо поняття «верховенства права», яке має багато різних інтерпретацій, кожна з яких відіграє важливу роль у дослідженні даного поняття, так як саме «верховенство права» є базисним конституційним принципом, на якому ґрунтуються всі суспільні відносини і за допомогою якого реалізуються права і свободи людини і громадянина, а отже, множинність концепцій дає нам можливість розуміння цього важливого поняття в різних його аспектах, а також застосовування в практичній діяльності, в усіх її проявах. «Верховенство права» визначено як панування права в суспільстві, де державна влада здійснюється в межах закону, а суд, який є незалежним від інших органів державної влади, приймає законні і справедливі рішення, де пріоритет надається правам та інтересам особи; як прояв справедливості, гуманізму та добра; як явище, яке породжує демократію та стає основною передумовою створення правової держави. Принцип верховенства права визначено як основоположний принцип правової держави, який ґрунтується на провідних ідеях юридичної теорії та практики і визначає підстави забезпечення та реалізації основних прав і свобод громадян, їх правове положення в суспільному розвитку держави. Розглянуто три основні підходи до сучасного тлумачення змісту принципу «верховенства права» і зроблено такі висновки: 1) для розбудови демократичної і незалежної держави важливим є законодавче закріплення принципу верховенства права, який стає запорукою розвитку в суспільстві

вищої справедливості, соціальної рівності та відчуття повної захищеності, адже саме цей принцип відіграє важливу роль у процесі виникнення правової держави, де «верховенство права» займає почесне місце серед інших принципів, так як він пронизує усі відносини суспільного життя і повинен братися органами державної влади за основу у здійсненні діяльності; 2) не все те, що проголошується законом, реалізується на практиці і це найбільша проблема нашої сучасної держави. Тому «верховенство права» втілює в собі певні моральні ідеї про існування правової держави та гарантування його дотримання під час виконання посадовими особами та державними органами своїх повноважень; 3) так як «верховенство права» є основоположним принципом захисту основних прав і свобод людини та громадянина, велика увага приділяється функціональним його особливостям. Тобто, чи прогресивно він впроваджується в життя, чи на достатньому рівні держава виконує свої обов'язки щодо забезпечення та реалізації інтересів особи тощо.

Було здійснено дослідження принципу «верховенства права» у його співвідношенні з принципом «верховенства закону» та «верховенства Конституції» і зроблено такі висновки: 1) право і закон співвідносяться як зміст і форма, але вони не завжди збігаються, бо існують випадки, коли зміст ширший і виходить за межі форми, тобто не все те, що прописано правом, дістає своє закріплення в законі. І навпаки, зміст може бути вузьким, адже не всі закони є правовими. А отже, «верховенство права» та «верховенство закону» категорії дещо різні і їх не можна ототожнювати, проте вони здійснюють взаємний вплив і доповнюють одна одну. «Верховенство права» стосується визначальної ролі права в організації суспільного життя. Верховенство закону, у свою чергу, визначає порядок організації нормативних актів, їх ієрархію. Заміна принципу «верховенства права» принципом «верховенства закону» неприпустима. «Верховенство права» забезпечує, так би мовити, сутнісне вираження правової держави, верховенство закону – відповідність між справедливістю права і його нормативним закріпленням. Тому у встановленні співвідношення між даними

принципами має бути рівновага, яка не ігнорує положення одного принципу за рахунок іншого. Одночасна дія обох принципів забезпечить оптимальний захист прав людини; 2) верховенство Конституції означає, що вона має найвищу юридичну силу серед інших приписів нормативного характеру, тобто всі закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі Конституції, в межах Конституції та в повній мірі їй відповідати; 3) принципи «верховенства права», «верховенства закону» та «верховенства Конституції» є самостійними принципами, але це не виключає і їхній взаємозв'язок, тому що дія принципу «верховенства права» проявляється як через норми закону, так і через норми Конституції; закон і Конституція є своєрідною формою закріплення права; принцип «верховенства закону» базується на Конституції, яка будучи Основним Законом, становить основу для його визнання в правовій системі.

Необхідно наголосити, що розвиток правових систем європейських держав докорінно змінили правову картину Європи. Всі надбання щодо правових цінностей базується на основоположному принципі — «верховенство права», який закріплений на міжнародному рівні, зокрема в Преамбулі Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, а його тлумачення здійснюється Європейським Судом з прав людини в прецедентній практиці. Потреба в справедливому захисті створила такий правовий феномен, як Європейський суд з прав людини, який покликаний забезпечувати і реалізовувати права та інтереси людини не лише на національному але і на міжнародному рівні. Україна є членом міжнародної спільноти – Ради Європи, яка стала повноцінним учасником з моменту ратифікації в 17 липня 1997 року, Конвенції про захист основоположних прав і свобод людини 1950 р. Так, необхідно зазначити, що зміст поняття «верховенство права» Європейський суд з прав людини розкрив шляхом виокремлення основних характеристик, які були сформульовані у його рішеннях. Зокрема, визнання державною, що основною цінністю серед усіх правових явищ є природні права людини, адже ніхто не може позбавити

особу цього права, яке надане їй від народження до самої смерті. Становлення української державності відбувається на основі поширення загально-правових цінностей спадку країн Європи. Ідеї щодо правової, демократичної, справедливої держави чітко визначені в Конвенції про основоположні права та свободи людини, а також в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Тобто це так звані основні регулятори суспільних відносин на міжнародній арені, які характеризуються об'єктивністю та незалежністю своїх дій. Ставши учасником Ради Європи, Україна повинна неухильно виконувати всі покладені на неї обов'язки, зокрема дотримання норм Конвенції, адже реалізуючи та забезпечуючи принцип верховенства права, ми створимо високорозвинену, сильну, демократичну, незалежну, соціальну та правову державу в якій буде функціонувати громадянське суспільство.

Реалії сьогоденного правового становища в Україні бажають кращого, адже ми можемо спостерігати, як відбувається зловживання органами влади своїх повноважень (Урядом і Парламентом, зокрема, прийняття недієвих законів, або ж таких, що не відповідають нормам природного права; тлумачення Конституційним Судом України у спрощеній формі норм чинного законодавства; відсутність ефективного механізму забезпечення та гарантування прав та свобод людини і громадянина; відсутність належного забезпечення принципу доступності правосуддя тощо. «Верховенство права» має важливе значення для розбудови стабільності в державі, впевненості людини та громадянина в своєму майбутньому, адже забезпечуючи та гарантуючи природні права людини є важливим показником розвитку політично-сильної країни, внаслідок цього виникає суспільна довіра як до законодавчої бази так і до посадових органів. Важливою проблемою, яка суперечить реалізації принципу «верховенства права є недосконала діяльність органів суду, адже справедливий суд, це запорука розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні. Судова гілка влади в розумінні суспільства повинна ототожнюватися з справедливістю, та

бути найефективнішим механізмом захисту та забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Таким чином, реалізація принципу «верховенства права» необхідна для розвитку правової культури, адже право має стати вирішальним фактором в діяльності органів державної влади. Тобто забезпечення основоположного принципу на території нашої держави необхідне для ефективної реалізації прав та свобод людини і громадянина. Для цього необхідні дієві програми, плани, рекомендації, які б відображали норми природного права та відповідали міжнародним стандартам. Отож, органи державної влади повинні вчиняти необхідні дії для удосконалення правового становища в Україні. Отже, до основних напрямків забезпечення принципу «верховенства права» слід віднести: здійснення належного нормативного закріплення принципу «верховенства права»; однакове його розуміння та застосування у всіх сферах суспільного життя; забезпечення правової законності; прийняття нормативно-правових актів, зміст яких відповідає нормам природного права та міжнародним стандартам; неухильне дотримання норм Основного Закону – Конституції України, та прийняття правових актів на основі Конституції, адже суперечливий зміст правових актів характеризується нікчемністю останнього; забезпечення незалежного, самостійного судочинства; підвищення кваліфікації суддів України; винесення рішень судами, які посилаються на норми природного права, де пріоритет надається свободам та інтересам людини і громадянина; встановлення чіткого механізму притягнення суддів до відповідальності внаслідок зловживання свого правового становища; створення сприятливих умов щодо подолання корупції; підвищення правової культури, свідомості суспільства; створення державою чіткої ідеології, яка б базувалась на нормах права, моралі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141. (остання редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19).
2. Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини: Міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : з поправками, внесен. відповідно до положень Протоколів № 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13) // Право України. – 2010. – № 10. – С. 215–233.
4. Доповідь Венеціанської Комісії «Про верховенство права» [Електронний ресурс]: Venice Commission: the Rule of Law. – 25 - 26 березня 2011 р. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD(2011)003rev-e).
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
6. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80>
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
8. План дій «Україна – Європейський Союз»: Міжнародний документ від 12.02.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_693.
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

10. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2004 / відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. Кн. 5. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – С. 41. – Ст. 2975.
12. Багрій Т.Я. Принцип верховенства права як засада розвитку публічного права сучасної України (на матеріалах окремих галузей публічного права) [Текст] : монографія / Т. Я. Багрій ; Терноп. нац. екон. ун-т. - Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 211 с.
13. Битяк Ю.П. Адміністративне судочинство як форма забезпечення верховенства права і законності / Ю.П. Битяк // Право України. – 2011. – № 4. – С. 4-12.
14. Бобровник С.В. Зміст і значення інституту верховенства права в умовах трансформації суспільства / С.В. Бобровник // Правова держава. – 2008 – Вип.19. – С. 69-73.
15. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посібник /К.Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
16. Верховенство права: світові та європейські стандарти [Текст] : [зб. док.] / Верховна Рада України, Ін-т законодавства ; [передм. Голови Верховної Ради України В. Б. Гройсмана ; упоряд. О. Л. Копиленко та ін.]. – Київ : Парламент. вид-во, 2015. – 558 с.
17. Градова В.Г. Відображення ідеї верховенства права в українській правовій традиції XIX – початку XX століття / В.Г. Градова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – №6. – С. 223-231.

18. Германенко В.А. Участь Ради Європи в системі міжнародно правового захисту людини і громадянина / В.А. Германенко // Наше право. – 2011. – № 1. – Ч. 2. – С. 188 – 192.
19. Головатий С.П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти / С.П. Головатий // Українське право. – 2006. – № 1. – С. 85 – 90.
20. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.П. Головатий. – К., 2009. – 44 с.
21. Головатий С.П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти / С.П. Головатий // Українське право. – 2006. – № 1. – С. 85 – 90.
22. Головатий С.П. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки / С.П. Головатий // Право України. – 2010. – № 4. – С. 206 – 219.
23. Гришко О.М. Теорія держави і права [Текст]: практикум / О. М. Гришко, В. І. Риндюк, Ю. М. Рижук ; за заг. ред. д-ра політ. наук, проф. Ф. П. Шульженка ; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". – К. : КНЕУ, 2013. – 308 с.
24. Губарев К.С. Деякі історичні передумови виникнення принципу верховенства права / К.С. Губарев // Юр. журнал. – 2006. – № 9. – С. 31-39.
25. Гайворонський В.М. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права / В.М. Гайворонський // Право України. – 2005. – № 10. – С. 114-117.
26. Дудоров О. О. Реалізація принципу верховенства права у випадках застосування закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми і міжнародний досвід / О. О. Дудоров. // Юридичний науковий електронний журнал. – 2017. – №5. – С. 130–141.

27. Дудченко О.С. Теорія держави і права [Текст] : навч.-метод. посіб. / О. С. Дудченко ; Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. - Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. - 99 с. - Бібліогр.: с. 89-98.
28. Джужа О.М. Щодо закономірностей динаміки правових систем / О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов // Право і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 3-14.
29. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права [Текст] : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Євтошук Юлія Олегівна ; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". - Київ, 2015. - 18 с.
30. Жильнікова Н.Д. Реалізація прав людини і громадянина в контексті принципу верховенства права / Н.Д. Жильнікова // Актуальні проблеми функціонування держави та тенденції захисту прав і свобод людини: зб. матеріалів юрид. наук.-практ. Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція»: тези наук. доповідей. – К., 2011. – С. 54-59.
31. Капля О. співвідношення принципів законності та верховенства права в адміністративному судочинстві України / О. Капля. // Адміністративне право і процес. – 2017. – №6. – С. 127–130.
32. Кампо В.М. Судова доктрина верховенства права: український досвід в європейському контексті / В.М. Кампо // Юридичний журнал. – 2008. – № 12. – С. 116-124.
33. Кампо В.М. Українська доктрина верховенства права: проблеми становлення і розвитку / В.М. Кампо // Проблеми сучасного українського конституціоналізму: збірка наукових праць. На пошану Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / заг. ред.: А.А. Стрижак, В.Я. Тацій; упоряд.: В.Д. Бринцев, В.М. Кампо, П.Б. Стецюк. – К., 2008. – С. 85-100.
34. Кваша А. С. Правова держава і верховенство права в Україні. / А.С.Кваша // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – №1. – С. 136–142.

35. М.І. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика / М.І. Козюбра // Українське право: матеріали Міжнародної конференції «Верховенство права: питання теорії та практики». – 2006. – № 1. – С. 15-23.
36. Козюбра М.І. Принцип верховенства права і верховенства Конституції: співвідношення / М.І. Козюбра // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (01-03 червня 2000 року). – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 27-34.
37. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доп. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд). – Тернопіль: Екон. думка, 2016. – 524 с.
38. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 3-є вид., змін. й доп. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд.) – Тернопіль: Екон. Думка, 2016. – 420 с.
39. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник / М.В. Кравчук. – [3-тє вид., змін. й доп.]. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247с.
40. Константий О.В. Щодо проблеми реалізації принцип верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні / О.В. Константий // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8. – С. 41-44.
41. Козловський А.А. Філософія права як самосвідомість нації / А.А. Козловський // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 12-17.
42. Крюслен против Франции: Решение Европейского суда по правам человека от 24 апреля 1990 года // Европейский суд по правам человека. Избранные решения: в 2-х т. / председ. ред. кол. – докт. юрид. наук, проф. В.А. Туманов. – Т. 1. – М.: НОРМА, 2000. – С.668-675.
43. Judgment in the Case of Hornsby v. Greece / Registry of the European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. –

Режимдоступу:<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Hornsby&sessionid=49213068&skin=hudoc-en>.

44. Олсон против Швеции: Решение Европейского суда по правам человека от 24.03.1988 / Европейский суд по правам человека. Избранные решения: в 2-х т. / председ. редакц. коллегии – докт. юрид. наук, проф. В.А. Туманов. – Т. 1. – М.: НОРМА, 2000. – С. 549-567.
45. Ковальчук В.Б. Про конституційно-правовий механізм легітимації державної влади / В.Б. Ковальчук // Вісник ун-ту. – 2010. – Вип. 51. – С. 96-105.
46. Лукаидес Л.Г. Принцип верховенства права и права человека: с особым учетом прецедентной практики Европейского суда по правам человека / Л.Г. Лукаидес // Права человека. Практика Европейского суда по правам человека. – 2006. – № 4. – С. 25-34.
47. Wade H. Administrative law / H. Wade. – Oxford, 1984. – P. 25.
48. Лемак В.В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози / В.В. Лемак // Право України. – 2010. – № 3. – С. 44-52.
49. Луців О.М. Верховенство права: сучасні інтерпретації [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Луців Олег Михайлович ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2014. - 16 с.
50. Малишев Б.В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект) / Б.В. Малишев // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 8. – С. 14-20.
51. Махніцький О.І. Конституційний принцип верховенства права та його реалізація судовою владою в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Махніцький Олег Ігорович ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". - Одеса, 2014. С. 22 .
52. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Д. Макбрайд ; Рада Європи. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.

- 53.Музика І.В. Принцип верховенства права: сучасний погляд на проблему крізь призму кантівського праворозуміння / І.В. Музика // Проблеми філософії і права. – 2008-2009. – Т. VI-VII. – С. 112-116.
- 54.Огоновська О. Б. Принцип верховенства права як загальноцивілізаційний стандарт правового життя / О. Б. Огоновська // – (Збірник тез доповідей. Міжнародної студентської наукової конференції). - Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. Студентське наукове товариство, Тернопіль: 2017. – 107 - 110 с.
- 55.Орловська І. Г., Фаст О. О. Значення принципу верховенства права для сучасного демократичного суспільства // Порівняльно — аналітичне право. - 2016. - №2. С. 31 - 32.
56. Патеї-Братасюк М. Г. Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики [Текст] : монографія / [М. Г. Патеї-Братасюк та ін.]; за заг. ред. М. Г. Патеї-Братасюк ; Акад. упр. МВС. - К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. - 535 с.
- 57.Падалка Р.О. Верховенство права як основоположний принцип права [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Роман Олегович Падалка; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. - Київ, 2017.- 20 с.
58. Петришин О.В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О.В. Петришин // Право України. – 2010. – № 3. – С. 24-35.
- 59.Плахотнік О. В. Застосування засади верховенства права у діяльності прокуратури України / О. В. Плахотнік. // Науковий вісник. – 2016. – №5. – С. 193–197.
60. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2-х кн. / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. – Кн. 2: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві. – К.: Конус-Ю, 2008. – 314 с.

61. Петришин О.В. Верховенство права в системі дії права / О.В. Петришин // Проблеми законності. – 2009. – № 100. – С. 18-19. 174
62. Портнов А.В. Зміст принципу верховенства права та його реалізація в діяльності Конституційного Суду України / А.В. Портнов // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2 (7). – С. 64-67.
63. Погребняк С.П. Історичні витoki верховенства права / С.П. Погребняк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. - Х. : Право, 2008. - Вип. 15. - С. 3-13.
64. Пухтецька А.А. Принцип верховенства права та потреби удосконалення законодавства України / А.А. Пухтецька // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: зб. Тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (21-22 грудня 2007 року). – Суми, 2007. – С. 35-37.
65. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства / А. Пухтецька // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 3. – С. 33-43.
66. Рибченко А.О. Верховенство права як принцип адміністративного судочинства [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. О. Рибченко // - Нац. авіац. ун-т. - К., 2013. - 20 с.
67. Рабінович П. М. Основи загальної теорія права та держави. Навч. посібник. / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
68. Рабінович П.М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду / П.М. Рабінович // Юридичний вісник України. – 2005. – № 48. – С. 12.
69. Рабінович С.П. Верховенство права в інтерпретації Конституційного Суду України / С.П. Рабінович // Юридичний вісник України. – 2006. – № 4. – С. 8-9.

70. Judgment in the Case of S.W. v. the United Kingdom № 47/1994/494/576 / Registry of the European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=%22THE%20UNITED%20KINGDOM%22%20%7%20C.R.&sessionId=19192486&skin=hudoc-en>.
71. Руднева О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ // Юридична Україна. – 2012. – № 4(112). – С. 15–16.
72. Савенко М.Д. Тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України в контексті принципу верховенства права / М.Д. Савенко // Наукові записки НаУКМА. – 2011. – Т. 116: Юридичні науки. – С. 9-14.
73. Савенко Д. Л. Проблеми реалізації принципу верховенства права в Україні / Д. Л. Савенко // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-виклад. та аспірант, складу (м. Одеса, 20-21 травня 2012 р.).-О., 2012,-Т. 1.-С. 439-440.
74. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. / О.Ф. Скакун. – Х.: Консул, 2001. – 656 с.
75. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: до 10-річчя незалежності України: монографія / О.В. Скрипнюк. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
76. Шай Р. Я. Правова культура як умова культивування принципу верховенства права в українському суспільстві / Р. Я. Шай. – 2016. – С. 317–320.
77. Футей Б.А. Конституційна реформа і верховенство права / Б. А. Футей // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2 (7). – С. 195-198.
78. Фаст О. Верховенства і правова держава: генеза і співвідношення концепцій / Олексій Фаст // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – 2017. – С. 35–37.

79. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. - Харків: Право, 2009. - 584 с.
80. Чепульченко Т.О. Принцип верховенства права як відображення генези прав людини в сучасній правовій державі / Т.О. Чепульченко // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 3. – С. 48-53.